

Italský fašismus, stát, socialismus a hospodářská politika

Hynek Řihák

Bawerk.eu

BRNO

2024

Úvod

Tato série článků má za úkol popsat hospodářské aspekty italského fašismu. Fašistická italská hospodářská politika prošla, na rozdíl od vcelku stabilních hospodářských politik nacionálního socialismu a reálného komunismu, za necelé čtvrt století, kdy byl fašismus v Itálii u moci, velkou proměnou. Od poměrně svobodného tržního prostředí přes rostoucí intervencionismus až po socializující fázi. Vedle toho se tato stať zabývá i vztahem fašismu a jeho vůdce Benita Mussoliniho ke klasickému liberalismu, individualismu a socialismu respektive především k hospodářským stránkám těchto systémů. A i některými dalšími záležitostmi. Stať využívá teoretické spisy předních italských fašistických filosofů, ale i prameny, které popisují reálné hospodářské politiky italského fašismu. Jak čtenář záhy zjistí, tak fašismu nebyl nijak uceleným systémem a i jeho přední teoretici hlásali někdy dost rozdílné teze. Co více, jeden a tentýž filosof fašismu zastával různé a někdy i protichůdné postoje. Fašismus byl spíše jakousi praktickou reakcí na vývoj událostí, společnosti a názorů fašistických vůdců. Nicméně i tak se dají z jeho "svatých" knih a praxe přece jen nějaké ustálenější názory a postoje vyvodit. Pokud někdo během četby nabude dojmu, že je zde popisován současný hospodářský systém, tak to nebude omyl. Náš současný hospodářský systém má s tím pozdně fašistickým hospodářským systémem hodně podobného. Ještě poznámka na okraj: následující text tvoří původně samostatné články, proto se v něm některé informace mohou opakovat (někdy vícekrát).

1. Odpor ke klasickému liberalismu, individualismu a voluntarismu

Benito Mussolini a fašisté rozhodně nepatřili ke stoupencům klasického liberalismu (neplést s dnešní liberální demokracií). Samotný Mussolini byl, jak je všeobecně známo, původně socialistou. Jaké však byli jeho názory a postoje ke klasickému liberalismu, individualismu a voluntarismu v jeho fašistickém období? V článku ze dne 6. dubna 1920 v listu Popolo d'Italia sice Mussolini, když se zastával dělníků z Fiatu, kteří stávkovali proti uplatnění úředního času v jejich továrně, plédoval proti silnému státu a byrokracii a zastával se individualismu a anarchie! A třeba dne 24. května 1920 pronesl v projevu v Miláně, že stát by měl podle něj "omezit své funkce na funkci vojáka, strážníka, výběrčího daní a soudce." Využíval toho, aby se vyslovil za spolupráci tříd, do níž by se zapojil proletariát i "produktivní sektory buržoasie." Dle něj nejde o to, jak "poslat ke dnu buržoasní loď, ale proniknout do ní a vypudit parazitní elementy." (1). Nicméně i přes tyto názory byl ve skutečnosti jedním z ústředních rysů italského fašismu odpor ke klasickému liberalismu 18. a 19. století a obecně k individualismu. Ve stati "Doktrína fašismu" samotný Benito Mussolini píše, že: "Anti-individualistická, fašistická koncepce života zdůrazňuje důležitost státu a akceptuje jednotlivce jen do té míry do jaké se jeho zájmy shodují se zájmy státu, který znamená svědomí a universalnost, vůli člověka jako historickou entitu. Oponuje klasickému liberalismu, který vyrostl jako reakce na absolutismus a vyčerpal svoji historickou funkci, když se stát stal vyjádřením svědomí a vůle lidu. Liberalismus popírá stát jménem jednotlivce." (2). Dále v této Mussoliniho stati stojí, že funkce státu nemůže být omezena na vynucení řádu a udržení míru, jak pravila (klasická) liberální doktrína. Stát není jen mechanické zařízení pro určení sféry, ve které může jednotlivec plně vykonávat svá domnělá práva (3).

V dalším svém eseji "Politická a sociální doktrína" pak k témuž Mussolini dodává, že: "Jestliže buržoasie - jak jsem řekl - věří, že v nás našla nočního hlídače, arci se mýlí. My musíme jít směrem k lidem... Přejeme si, aby dělnická třída si sama navykla odpovědnosti managementu tak, aby zjistila, že to není lehká věc řídit byznys... Budeme bojovat jak proti technickému tak proti duševnímu zpátečnictví... Doufám, že toto shromáždění bude akceptovat ekonomické nároky konané národním syndikalismem." A dodal, že fašismus rozhodně a absolutně oponuje doktrínám (klasického) liberalismu, jak v politické tak ekonomické oblasti (4). "Věříme, že toto je století authority, století tendující 'doprava'. Jestliže 19. století bylo stoletím jednotlivce (liberalismus implikuje individualismus), my věříme, že toto je 'kolektivistické' století a tak století státu. Je dost logické pro novou doktrínu, aby použila ještě životaschopné elementy jiných doktrín. Žádná doktrína nebyla nikdy vytvořena zcela nově a jasně a bezpříkladně. Žádná doktrína se nemůže chlubit absolutní originalitou. Je vždy spojena, byť je historicky s těmi doktrínami, které ji předcházely a těmi, které ji budou následovat." (5). Pro doplnění klasičtí liberálové byli v hloubi 19. století označováni běžně jako levicoví. Podle Mussoliniho je příznačné, že během 19. věku byla zcela neznámá víra v (klasický) liberalismus, tak vysoce civilizovaným lidem jako jsou Němci, s výjimkou vsuvky která byla popsána jako směšný parlament ve Frankfurtu, který trval jen jednu sezónu (6). Zajímavé je, že v tomto případě Mussolini klade rovnítko mezi klasický liberalismus čili systém, který usiluje o svobodu jednotlivce, a demokracii čili systém většinového hlasování. Přičemž svoboda nerovná se automaticky demokracie a naopak. Není to u něj náhoda, protože dále v témže textu píše k tématu jednotlivec a svoboda následující: "My jsme byli první stát, který prohlásil do tváře demokratického liberalistického individualismu, že jednotlivec existuje jen dokud je v rámci státu a podrobený požadavkům státu, a že civilizace předjímá hlediska, které se stávají více a více

komplikovanými, svoboda jednotlivce se stává více a více omezenou." To Mussolini prohlásil na konferenci o fašismu v generálním štábu v roce 1929 (7). O čtyři roky dříve k pátému výročí založení bojové organizace Fasci di Combattimento Mussolini uvedl, že koncept svobody není absolutní, protože v životě nic není absolutní (tedy snad kromě tohoto tvrzení?). Svoboda dle něj není právo, ale je to povinnost. Není to dar, je to výdobytek; není to rovnost, je to privilegium. Později pak k tomu přidal to, že v našem státě není jedinec připraven o svobodu. Ve skutečnosti, má větší svobodu než izolovaný člověk, protože stát chrání jeho a on je součástí státu. Izolovaný člověk je bez ochrany. Jak to asi myslel, nejlépe zřejmě odráží jeho výrok z milánské Scaly, kde hlásal ono známé a hojně citované: **"Všechno ve státě, nic proti státu, nic mimo stát."** (8). Český znalec fašismu doby první republiky Jan Kapras mladší píše ve své stati o Mussolinim velmi výstižně, že **ve fašistickém státě, který je totalitární ve smyslu zásady "vše ve státě, ni mimo stát", je celek nadřazen individu a jedinec se tu může uplatnit jedině prostřednictvím neobyčejně komplikované organizace** (9). Stát a jeho vláda tedy měly hrát dle Mussoliniho a fašismu ve společnosti jednoznačně prim. Můžeme se na tomto místě ptát, jak je možné, že někdo zastával názor, který volal téměř po státě nočním hlídači (úvodní citace), aby za nedlouho zastával názory jdoucí ostře proti klasickému liberalismu. Věc vysvětlil nejlépe asi P. Milza ve své knize "Mussolini". Dle Milzy byl Mussolini oportunistou a jeho oportunismus používal dvojí či trojí řeči, podporoval stávkující dělníky a přitom odsuzoval levičácké přehánění, schvaloval akci básníka a bouřliváka G. d'Annunzia ve Fiume (dnes chorvatská Rijeka), ale brzdil vší silou, když ho comandante žádá, aby přešel k činům; nechával své tlupy řídit proti socialistům ve prospěch buržoasního řádu, s nímž jinak neustále bojoval slovem i perem (10). A tak podobně.

Dalším významným autorem italského fašismu byl Alfredo Rocco (1875-1935), politik, ekonom a právník, který sepsal stať "Politická doktrína fašismu" (původně šlo o jeho projev z roku 1925). V ní tvrdí, že: "Stát sám tak nemůže omezit sám sebe jen na negativní funkci obrany svobody. Musí se stát aktivním, ve prospěch kohokoliv, pro blaho lidu. Musí intervenovat, když je to nutné, ve snaze vylepšit materiální, intelektuální a morální podmínky mas; musí najít práci pro nezaměstnané, vyučovat a vzdělávat lidi a pečovat o zdraví a hygienu." A jinde uvádí, že: "Místo liberálně-demokratické formule 'společnost pro jednotlivce', my máme 'jednotlivci pro společnost', nicméně s tímto rozdílem: zatímco liberální doktrína eliminují společnost (jak pak však může platit, že je zde společnost pro jednotlivce?), fašismus neponořuje jednotlivce do sociální skupiny. Podřizuje ho, ale neeliminuje ho, jedinec jako část své generace vždycky zůstává elementem společnosti jakkoliv přechodným a bezvýznamným může být." (11). Rocco v tak podstatě parafrázuje či vlastně předjímá i Mussoliniho známé "Všechno ve státě, nic proti státu, nic mimo stát." Pro fašismus je dle něj společnost koncem, jedinec prostředkem a její celý život tkví v používání jednotlivců jako nástroje pro své společenské cíle. Stát tak hlídá a ochraňuje blahobyt a rozvoj jednotlivců ne kvůli jejich výhradním zájmům, ale protože se shodují tyto potřeby jednotlivců s potřebami společnosti jako celku. Fašisté dle něj neakceptují listinu práv, která směřuje k tomu, aby učinila jednotlivce nadřazeného státu a zmocňuje ho jednat v opozici ke společnosti. Svoboda tak je následkem podmínek, které občané a třídy tvoří v zájmu společnosti jako celku a v rámci limitů ustavených společenskou nezbytností, svoboda je, jako jiná práva, dle něj výsadou státu (12). Oproštění jednotlivce od státu přinesené v 18. věku bude dle Rocca ve 20. věku následováno záchranou státu před jedincem. Doba autority, sociální povinnosti, "hierarchické" podřízenosti bude následovat periodu individualismu, státní slabosti a nepodřízenosti. Zkušenost dle něj také ukazuje, že země, které jsou

ovládány mnoha, zmirávají kvůli svárům, zatímco země ovládané jedním si užívají míru, spravedlnosti a hojnosti (13).

Další důležitou statí pro italský fašismus byla stať Pietra Gorgoliniho (1891-1973) "Fašistické hnutí v italském životě", která původně vyšla roku 1923. Dle ní platí, že: "Fašismus není jen čirým reakčním konzervatismem. Nikdy nebyl a nikdy nebude sloužit buržoasii, která i přes křečovitě snahy o zlepšení, uzavřela svůj cyklus života a dominance. Fašistická energie najde svoje ospravedlnění ve své misi za regeneraci sil pracujících a obnovou. A kvůli těmto cílům musí zmizet starý ekonomický a společenský režim, přenechá místo nové moci, která přichází ve jménu velkých principů a ideálů." (14). Dle něj fašismus ukázal, že má větší houževnatou soudržnost, než jen shoda dogmat nebo opakování principů. Fašismus dle něj nikdy není na straně buržoasie. Naopak, vstoupil na seznam její opozice. Důvody proto jsou dle něho nekonečné. Fašismus žádá, že by politická a ekonomická síla národa měla přejít do rukou hodnotnějších zástupců a mužů schopnějších nastolit řád a stabilitu v naší zmučené zemi a dle něj platí, že: "Nepřítelem fašismus je nyní a vždy vedle bolševismu, umírající liberalismus, který je ještě hluboce spojen se svou politickou převahou... Apeluje na práva a pokrok výrobní třídy, jedno zda duševně pracující anebo fyzicky pracující proti nezodpovědné autokracii opotřebovaného kapitalistického režimu." Fašismus pak ale vytváří novou buržoasii z husté masy proletariátu a je to přesně z této práce na prodchnutí a na sociální spravedlnosti, z níž roste jeho etická síla a smysl (15). Fašismus od svých první začátků prohlašoval dle Gorgoliniho hlasitě a jasně, že jeho aktivity by se neměly plést v jakémkoliv smyslu s reakcí. Nikdy neodporoval legitimnímu vzestupu pracující třídy směrem k vyšší kvalitě života, ale povstal proti všem těm, kteří využívali slabosti důvtipnou drzostí a využívali svých potřeb ve snaze zničit národ (16). Mussolini měl podobný názor, když prohlásil, že: "Poučen životem a historií fašismus požaduje větší hojnost výstupu pro Italy, kteří jsou nejvíce proletářským národem. Fašismus nezastává kapitalistické zájmy. Zastává jen ochranu národa, a jestliže někdo mylně doufá v zisk z tohoto nacionálního znovuzrození pomocí hledání vlastních výhod a znovu získání ztracené moci a privilegií, je to sám fašismus, který bude bránit takovým pokusům." (17).

Neuděláme velkou chybu, pokud zde napíšeme, že Benito Mussolini a fašisté byli odpůrci klasického liberalismu, individualismu a voluntarismu. V podstatě šlo především o kolektivisty. Nicméně je patrné, že fašisté zcela individualismu nezavrhovali, ale chtěli z něj převzít pro svůj systém jen něco. Bylo u nich přítomno nějaké poznání, že individualismus má přece jen jakýsi hospodářský význam, jak uvidíme více dále.

2. Socialismu jako nepřítel, ale i inspirace fašismu

Je známo, že Mussolini byl poměrně dlouhou dobu socialistou a k socialismu se nakonci svého života i vrátil. V mezičase však není možné o Mussolinim mluvit jednoduše jako o pouhém socialistovi. Sám Mussolini píše ve své stati "Doktrína fašismus", že : "Žádní jednotlivci nebo skupiny (politické strany, kulturní sdružení, ekonomická sdružení, sociální třídy) mimo stát. Fašismus tak oponuje socialismus, jehož jednota se státem (který slučuje třídy do jedné ekonomické a etické reality) je neznámá, a který nevidí v historii nic jiného než jen třídní zápas. Fašismus podobně odporuje odborům jakožto třídní zbrani." Fašismus ale uznává reálné potřeby, které vedou ke vzestupu socialismu a odborů tím, že jim dává náležitou váhu v cechovním nebo korporativistickém systému, ve kterém jsou rozcházející se zájmy

koordinovány a harmonizovány do jednoty státu (1). Fašismus tak sice oponuje socialismu, ale do jisté míry ho bere i v potaz. Samotný fašismus se však jeví především jako směs různých směrů, ale je pravda, že socialismus je jedním z jeho důležitých inspiračních směrů. Ve stati "Politická a sociální doktrína" zcela jasně Mussolini píše, že při založení fašistické revoluční akce v lednu 1915 neměl v mysli žádnou specifickou doktrínu respektive měl pouze praktické zkušenosti do zimy roku 1914 se socialismem a dodává, že ve velké řece fašismu může člověk najít stopy směrů, které mají svůj zdroj u Sorela, Peguyho, Lagardella z Movement Socialists a v kohortách italských syndikalistů, kteří od roku 1904 do roku 1914 přinesli nové poznatky do italského socialistického ovzduší - předtím oslabeného a desinfikovaného smilněním s Giolittiho stranou. Zmíněný Giolitti byl umírněným socialistou a italským premiérem. Mussolini však dodává, že: "Z pod ruin liberálních, socialistických a demokratických doktrín fašismus vyňal ty elementy, které jsou ještě vitální. Zachoval to, co může být popsáno jako osvojená fakta historie; zavrhnul vše ostatní." (3). V roce 1921 Mussolini prohlásil v parlamentu ke komunistickým poslancům, že: "Mezi námi a komunisty neexistuje spřízněnost politická, nýbrž intelektuální... Stejně jako vy i my pokládáme za nezbytný centralizovaný a jednotný stát, jenž ode všech vyžaduje železnou disciplínu, jen s tím rozdílem, že vy docházíte k tomuto závěru prostřednictvím konceptu tříd a my prostřednictvím konceptu národa." (3) Zde odbočíme abychom připomněli, že když už byl Mussoliniho konec a konec Italské sociální republiky neodvratný, pokusil se Mussolini navázat spojení s představiteli Italské socialistické strany. Jeho nabídka však byla vcelku předvídatelně odmítnuta (4)

Dvojaký postoj italského fašismu k socialismu vykazuje i stať "Politická doktrína fašismus" od Al. Rocca. Na jedné straně do jisté míry socialismus uznává, když praví, že jako socialismus, fašistická doktrína upřímně uznává, že problém socialismem pozdvižený, problém vztahu mezi kapitálem a prací je velmi vážný, pravděpodobně je centrálním problémem moderního života. Ale na druhé straně docela správně tvrdí, že socialismus nebere v potaz lidskou národu, je tak mimo realitu, ze které nerozpoznává to, že nejmocnějším pramenem lidské aktivity je sebe zájem jednotlivce, a že eliminace tohoto zájmu z ekonomického pole vyústí v kompletní hospodářskou paralýzu. Socialismus potom, jak ukazuje zkušenost, vede ke vzestupu spotřeby, k rozptýlení kapitálu, a tak k chudobě. Jaký užitek plyne potom z konstrukce společenského stroje, který spravedlivěji rozděluje bohatství, když toto samotné bohatství je zničeno při konstrukci tohoto stroje? Dle Rocca je možné jen jedno řešení, realizace spravedlnosti mezi třídami pomocí a skrze stát. Fašismus proto přeměnil syndikáty, staré revoluční nástroje syndikalistických socialistů do nástrojů legální obrany tříd jak se soudními dvory tak bez soudních dvorů (5). Zde je právě patrné to, že fašisté zcela individualismus (voluntarismus, dobrovolný kolektivismus) zcela nezavrhovali.

Inspiraci socialismem přiznával i přední filosof fašismu Giovanni Gentile (1875-1944). Ve stati „Filosofické základy fašismu“ z roku 1928 tvrdil, že mladí italské socialisté (tedy i Mussolini) se obrátili ke Georgovi Sorelovi a jeho teorii syndikalismu. A zcela nepokrytě mluví o Mussolinim jako o socialistovi: „Mussolini už jako socialista bojoval proti svobodnému zednářství; a čerpal svoji inspiraci ze Sorelova syndikalismu, útočil na parlamentní korupci reformních socialistů s idealistickými postuláty revoluce a násilí.“ (6).

Pietro Gorgolini ve své stati "Fašistické hnutí v italském životě" píše, že Mussolini byl netolerantní letory ke vsí lidské nespravedlnosti a byl vzdělán v rozumném socialismu otcovské školy. Ve Švýcarsku se stal redaktorem neklidných revolučních novin, v kterých obhajoval doktrínu Marxe. Dále zde píše, že ve zkratce, Mussolini neoponuje takovému socialismu, který směřuje k postupnému a pomalému dobití

nejvyšších práva a lepší formě existence pro masu. Jeho socialismus by mohl být definován jako ten Sorelov. Ale nenávidí neupřímný duch demagogů a bukanýrů. Mussoliniho socialismus byl vždy kompletní antitezí k extrémnímu nebo akademickému nebo parlamentnímu socialismu. Pro něj je socialismus selháním, pokud není spontánním hnutím proletářů, které nemá, co dělat s manévrováním a demagogií. Jeho socialismus je individualistický, voluntaristický, idealistický, ale ne marxistický. Mussolini, potomek pracující třídy, věří ještě v socialistickou společnost a civilizaci, ale myslí si, že tato může být realizována, až když je mezinárodní socialismus v dostatečně příznivých podmínkách, aby byl schopen založit novou a lepší formu občanského sdružování a upřímného bratrství. Dle Gorgoliniho je nicméně směšné a hloupé Mussoliniho nazývat reakcionářem, zrádcem nebo defétistou. Gorgolini, který tíhnul více k fašistické levici tvrdil také, že není velký nebo podstatný rozdíl v idejích a programu mezi fašismem a sorelovským socialismem. Jinde pak napsal, že fašismus nechtěl oponovat socialismu dřívější doby (o 10 let dříve), který byl hnutím šlechtného bratrství, hluboké sympatie s utrpením slabých a vyděděných a toužícím po rovnosti a svobodě a socialistickém idealismu (7).

Na druhou stranu tentýž autor uvádí i tento Mussoliniho citát z roku 1921: "Problém obnovy je ten, který nejvíce spěchá. Komunismus je groteskou a je vhodný jen pro necivilizované kmeny. Je absurdní chtít rozdělit to, co nebylo vyrobeno, socializovat bídu a obhajovat komunismus v zemi individualistických občanů. Lenin nyní připouští impotenci svého vlastního učení a Rusko se přeměňuje na zemi malých středostavovských lidí. Je pekelným umělcem, který pracuje pro své vlastní cíle na corpore vili lidského charakteru." A doplňuje, že nynější opozici fašismu k části socialistů vysvětlíme lehce tím, že je to kvůli tomu druhu socialismu, který popírá podobně jako komunismus duchovní hodnotu lásky k zemi, a který sleduje spolu s komunismem mezinárodní ideál, který je pouze utopií, která je nebezpečná pro přirozený řád věcí v Itálii (8). Vadil zde tedy především ideál internacionality, který z počátku Lenin a jeho lidé zastávali. V právě uvedené citaci Mussolini také poukázal na to, že Lenin zavelel po několika letech své vlády k obratu od socialismu a zavedl model Nové ekonomické politiky, čili Nepu. Tato politika připouštěla v řadě odvětví soukromé podnikání a vydržela v SSSR až skoro do konce 20. let 20. věku. V této době se stav hospodářství v Sovětském svazu významně zlepšil.

Dále Gorgolini pokračuje tím, že Mussolini při jedné příležitosti měl nabídnout leninistům příměří a během okupace továren prohlásil benevolentní neutralitu směrem k Federaci metalurgických pracovníků, protože byl přesvědčen, že fašismus by neměl být vědomě nebo nevědomě pouhým úkrytem pro buržoasii, která byla ohrožována vyvlastňovacími tendencemi socialismu. „Jak ho nyní vidíme odporovat vnitřním nepřátelům, tak příště ho uvidíme odporovat tyranii tříd, které hromadí národní bohatství a snaží se obhajovat svoje stará privilegia a zlotřilé výboje a vyhýbat se finanční odpovědnosti s ohledem na válku.“ Dle Gorgoliniho měl duce dobrý ideál spravedlnosti a svobody pro proletariát, ať už duševně pracující anebo rukou pracující. Gorgolini zdá se dokonce tvrdit, že Mussolini nesouhlasil s některými výstřelky socialistů a komunistů a sám upřednostňoval tzv. dobrý socialismus: "Italská socialistická strana se nakazila Leninismem, a tak ztratila svoji víru a svoji sílu a vstoupila do procesu úpadku. Místo mávání praporem spravedlnosti a humanity do očí kapitalistických spekulantů, místo propagování dobrého socialismu mezi italským lidem, který toužil po svobodě, rovnosti a bratrství lidí, místo vyhlášení lidských práv, to jest nesmrtelných principů roku 89, servilně následovala hrozná bolševická apoštola a jednoduše se snažila poškodit národní život pomocí ještě temnějšího a hroznějšího imperialismu pomocí proletářské

diktatury... Italský socialismus nyní chápe, že to byly agresivní a příliš ostré metody, které byly použity rudými extrémisty po příměří, v jistých regionech Itálie a zvláště taktiky, které tito použili při příležitosti agrárních sporů v provinciích Bologna, Ferrara a Ravenna jako je bojkot, žhářství, unášení osob a tak dále, které vedly k fašistické reakci." (9). Gorgolini nakonec píše o fašistickém socialismu jako o tom nejopravdovějším socialismu, což je u různých socialistů dost časté tvrzení (nejlepší socialismus je přece ten můj): "Fašistický socialismus má agrární tendence, ačkoliv bez marxistických nebo leninistických vlastností. Zde nejopravdověji existuje socialistický fašismus nebo fašistický socialismus, který je opravdový ve svých vlastních principech, ačkoliv důrazně odporuje klasickým doktrínám Blanca a Lassalla. Fašistický socialismus je ve skutečnosti nejčistším, nejjednodušším a nejposvátnějším socialismem - tím Kristovým." (10).

Zajímavé ovšem je, že Gorgolini předjímal ve svém spisu to, že fašismus se bude obracet více a více nalevo. Tento jeho poznatek se ukázal jako realistický a správný. Jednak Gorgolini připomněl, že celé socialistické ligy a obecní organizace přešly se zbraněmi a prapory k Mussoliniho fašistům. Což samozřejmě mohlo přispívat k levicovější povaze fašismu. Za druhé píše přímo o obratu, který pramení z fašistické mládeže a přímo duceho: "Fašismus je ještě mladý a otáčí se nalevo, proto má tolik mladých mužů ve svých pozicích, kteří jsou předurčení určit osud země podle nesmrtelných principů spravedlnosti, která má svůj domov napravo... Dozajista fašismus, tak jak vychází z rozumu a duše Mussoliniho, není proti-proletářský a není buržoazní. Musí ještě zformulovat svoje základní principy, ale velmi se mýlí ti, kdo si myslí, že je proti-proletářský nebo antisocialistický." To však Gorgolinimu nebrání v tom, aby v zápětí dodal, že fašismus ale také zjistil, že socialistické politiky na jedné straně a nekompetence a humánní zřetel mnoha zástupců tzv. liberálů a buržoasie na druhé straně, pomocí zatěžujících zákazů a regulací společně obětovaly vši iniciativu a každé výrobní podnikání (11). Žádná společnost dle Gorgoliniho nemůže zničit pravý socialismus (údajně ten Kristův) aniž by zničila sebe. Fašistické násilí nikdy nemělo za cíl zničit socialismus. Naopak, usilovala o to zničit vše, co není opravdovým italským socialismem, všechen brutální egoismus a korupci, které byly povzbuzovány buržoazními sympatiemi a vládní lhostejností. Mussolini bral socialismus do jisté míry skutečně vážně, a dokonce zvažoval vedle názvu Nacionálně fašistická strana i název Nacionální strana pracujících (12).

Připomeňme zde, že Mussoliniho se po jistou dobu zastával i významný spisovatel George Bernard Shaw, významný anglický fabiánský socialista. Ten navíc v linii Mussolini-Stalin-Hitler neviděl žádný rozpor. Mussoliniho obdivoval i socialista Georges Sorel, který naopak sám Mussoliniho inspiroval. Mussoliniho odpůrce komunista Nicole Bombacci, který později ovšem s Mussolinim spolupracoval, tvrdil před polovinou 20. let, že Mussolini za mnohé dlužil komunistickým idejím a dle něj k Mussolinimu přešli nejmilitantnější a neenergičtější komunisté (13).

To, že socialismus byl pro fašismus nepřitelem, ale i inspirací dokládají i jiné prameny. Dle knihy "Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934" italský korporativismus nebyl prostým návratem k předmodernímu cechovnímu stavovskému modelu, nýbrž v něm bylo také silné dědictví proletářského revolučního syndikalismu, stejně jako etatistického nacionalismu. Jako třetí cesta mezi ekonomikou laissez-faire a bolševickým makroekonomickým plánováním získával sympatie mnohých (14).

Dle obsáhlého životopisu Mussoliniho od Pierra Milzy první fascia shromažďovala hlavně mladé muže, patřící k různým vrstvám drobné městské buržoasie, a nositele levicové politické kultury. Většina z nich byla zároveň válečnými veterány. Po volební porážce v listopadu 1919 přišla fascia o velkou část svých prvních členů, u některých o tolik, že takřka zanikla. Obecně opustili hnutí jedinci nejvíce poznamenaní levicí, buď proto, že ho považovali za nedostatečně angažované v sociálním boji, nebo proto, že nedůvěřovali diktátorským a antidemokratickým sklonům vyplývajícím z projevu jeho vůdce anebo jeho dvojakost v záležitosti města Fiume (Rjeko). Když začala fascia od jara 1920 opět poněkud nabývat sil, nyní ovládaná představiteli krajní pravice (futuristy, nacionalisty, arduity atd.), vstupovali do jejich řad jedinci, kteří se až dosud drželi mimo hnutí, u něhož stále neviděli moc jasně, v čem se liší od bolševismu. Dále Milza píše, že: "... spojenectví mezi tím, co zbývá z prvního fašismu - plebejského, ale ne proletářského, spíše protestního než revolučního, ideologicky i sociologicky spojeného s drobnou buržoasií - a majetnými třídami proti jejich společným protivníkům: levičáckým socialistům, reformistům z CGL (konfederace odborů), levému křídlu lidové strany dona Sturza a brzy komunistům... To je chvíle, kdy peníze, které byly až dosud skrblicky udělovány Mussolinimu, začínají proudit do pokladen fascií. Poskytují je šéfové velkých průmyslových společností - Ilva, prostřednictvím Maxe Bondiho... různých hutnických, ocelářských a elektrických firem z oblasti Lombardie a Piemontu, nepochybně také od Ansaldo de Genes, který už zasáhl v roce 1918 na podporu deníku Il Popolo d'Italia, bank a velkých pozemkových vlastníků. Nepochybně je třeba počkat do poloviny následujícího roku, než financování fašismu velkými soukromými zájmy dostane masivní podobu a než 'velcí magnáti průmyslu a financí' udělí své příspěvky - až dosud rozdělené mezi různá hnutí a deníky - mussoliniovské organizaci." (15). Jinde Milza píše, že od roku 1920 bylo nové více či méně formální přijetí spojenectví s pravicí, s cílem předně rozbít revoluční proces, který by mohl vystupovat jen jako "cizí postoj", a pak využít role, kterou hrají fašisté při obraně státu k uchopení moci (16).

Londýnský ekonom, původem z židovské rodiny z Transylvánie a odborník na monetární problémy a znalec fašistické Itálie a do jisté míry i její obdivovatel Paul Einzig napsal ve své ekonomické studii k fašismu to, že ekonomicky jsou cíle fašismu a socialismu identické v překvapivě velkém rozsahu, ačkoliv se prostředky pro dosažení jejich cílů mohou lišit. Ve zkrácení a doplnění iniciativy jednotlivců podle veřejného zájmu, je fašismus blíže socialismu než laissez-faire, se svým principem nenarušované individuální iniciativy. Ve sféře přerozdělování jak fašismus, tak socialismus cílí k vyrovnanějšímu rozdělování zisků z výroby, rozdíl mezi fašismem a socialismem je zde jen, co se týká stupně. Dle Einziga pak platí, že: "Fašismus může být považován za kompromis mezi čistým individualistickým kapitalismem a socialismem, ale je rozhodně blíže tomu druhému než tomu prvnímu. Jejich společným nepřítelem je laissez-faire, proti němuž obě hnutí musí bojovat." (17).

K vzájemné nevraživosti mezi fašisty a socialisty týž autor uvádí, že ve velkém rozsahu je fašismus socialismem. Ale v politické sféře fašisté a socialisté bojují spolu intenzivně navzájem bez toho, aniž by zjistili, že rozdíly mezi jejich jednotlivými cíly jsou menší, než rozdíly mezi jejich společnými cíli a těmi, které má škola laissez-faire (18).

Fašismus nebyl socialismem, tedy aspoň do roku 1943 a snažil se socialismu odporovat. Do jisté míry měl však se socialismem řadu shodných rysů a socialismus a někteří socialisté (jako třeba G. Sorel) byly fašismu významným zdrojem myšlení a konání (19).

3. Stát až na prvním místě

Jak bylo výše patrné z citátu "Všechno ve státě, nic proti státu, nic mimo stát.", tak stát hrál ve fašismu a Mussoliniho myšlení vlastně rozhodující roli. V "Doktríně fašismu" ke státu uvádí Mussolini dokonce i to, že stát je tvůrcem národa a připisuje mu vlastnosti nezávislé entity: "Do té míry jak je ztělesněno ve státě, se tato nejvyšší osobnost stává národem. Není to národ, který generuje stát; to je jen zastaralý přírodní koncept, který poskytoval základ pro propagandu 19. století dávající přednost národní vládě. Spíš je to stát, který vytváří národ, uděluje vůli, a tak reálný život lidu, který je si vědom své morální jednoty... Opravdu je to stát, který jako výraz univerzální etické vůle, vytváří právo na národní nezávislost." (1). V "Politické a sociální doktríně" pak přímo uvádí, to, co řekl před Národní radou fašistické strany již v roce 1924, a to sice, že bez státu zde není žádný národ, jsou jen lidské seskupení. Dále je dle něj stát tak, jak je představován a realizován fašismem, duchovní a etickou entitou (!) pro zajištění politické, právní a ekonomické organizace národa, organizace, která je ve svém původu a růstu manifestací ducha. A konečně stát vzdělává občany k občanství, zajišťuje, že jsou si vědomi svého poslání, pobízí je k jednotnosti; jeho spravedlnost harmonizuje jejich protichůdné zájmy; převádí budoucím generacím výtěžky myslí na polích vědy, umění, práva, lidské solidarity; vede člověka od primitivního kmenového života k nejvyšší manifestaci lidské síly, imperiální vládě (2). Stát dle tohoto vyjádření v podstatě vytváří a formuje člověka. Roku 1930 Mussolini uvádí, že fašismus nepopírá stát. Fašismus udržuje občanskou společnost, národní anebo imperiální. A nemůže být koncipován jinak než formou státu (3). Stát v podstatě vytváří člověka, společnost nebo i národ. Dobře, co však vytváří stát, když ne člověk nebo společnost lidí nebo národ? Padá stát z nebes? Nebo je mimozemského původu?

Duce

Dne 12. května 1928 v své řeči před senátem uvedl Mussolini, že: „Itálie bude tak mocná, plná vitálního proudění, opravdu grandiosní, zvláště pokud potrvá svornost mezi občany, jestliže stát bude pokračovat v tom, aby byl jediným arbitrem v politických a sociálních konfliktech, jestliže všichni zůstanou v rámci státu a nic mimo stát, protože je nemožné si představit jakéhokoliv jednotlivce existujícího mimo stát, pokud by nebyl divochem jehož domovem je samota písečné pouště.“ (4). Jde o poměrně častý jev, kdy se do protikladu staví individualismus ve formě poustevnického života (který naprostá většina individualistů sice respektuje, ale nezastává) a nucený kolektivismus pod taktovou vůdce a jeho suity anebo pod taktovkou ve volbách vítězné strany, koalice stran apod. Nic mezi tím není dle takového názoru možné. A to i přesto, že je zde možné vzpomenout dobrovolný kolektivismus, komunitarismus, voluntarismus apod. Vesměs právě doktríny zastávané stoupenci individualismu. V myšlení Mussoliniho a řady fašistů existuje volba jen a pouze mezi dvěma možnostmi: binárním individualismem a kolektivismem. Takový názor však má řada jiných kolektivistů a nejde o názor typický jen pro fašismus.

Mimochodem Mussoliniho vnuk Fabrizio Ciano si myslel, když dlouho po válce přemýšlel nad tím proč jeho otce a svého zetě hraběte Galeazza Caina Mussolini odvolal v roce 1943 z postu ministra zahraniční, že ho k tomu vedl logický způsob uvažování centralistů: něco se sesypalo, protože podle nich popustili trochu otěže." (5).

Již zmíněný Alfredo Rocca napsal, že stát jestliže existuje pro všechny, musí být ovládán všemi a ne jen malou minoritou, jestliže je stát pro lidi, suverenita musí sídlit v lidu: pokud mají všichni jednotlivci právo vládnout státu, není svoboda již více dostatečná; musí být přidána rovnost: a jestliže je suverenita vložena do lidu, lidé musí vládnout celou suverenitou a ne jen její částí. Moc kontrolovat a omezit vládu není dostatečná. Lidé musí být vládou (6). To by značilo, že i v případě italského fašismu nebyla demokracie a masová podpora něčím, co není až tak podstatné. Ostatně sám Mussolini definoval fašismus jako "organizovanou, soustředěnou, autoritářskou demokracii postavenou na národním základě." (7). Nicméně dle Rocca je jak rozumné dopřát těmto (demokratickým) instinktivním prostředkům k tomu, aby se sami vyhlásily, tak je dle něj moudré svěřit běžnou kontrolu společnosti vybrané elitě. Fašismus dle Rocca také objevil, že suverenita je vrozená společnosti, když je tato organizována jako stát (8). Fašismus je do jisté míry dle něj demokratický a do jisté míry elitářský. Každopádně primát státu je i v Roccově stati jasně patrný.

I Giovanni Gentile ve své stati „Filosofické základy fašismu“ tvrdil, že v definici fašismu je prvním bodem k pochopení to, že jde o komplexní nebo jak fašisté říkají "totální" rozsah doktríny fašismu, která se sama dotýká nejen politické organizace a politického směřování, ale celé vůle a myšlení a cítění národa. Stát je i pro Gentila velmi důležitý, ale Gentile kombinuje do jisté míry individualismus (dle něj je mimo diskusi, že zrození moderní Itálie bylo prací několika. A nemůže tomu být jinak... Měl zde na mysli dozajista Cavoura, Garibaldiho, Mazziniho a možná i další tvůrce jednotné Itálie) a kolektivismus dohromady: „Fašistický stát naopak je lidovým státem a jako takový demokratickým státem par excellence. Vztah mezi státem a občany (ne mezi těmito a tamtěmi občany, ale všemi občany) je podle toho tak intimní, že stát existuje jen když, a pokud občané přivodí jeho existenci. Jeho vytvoření je tak vytvořením vědomí o něm v jednotlivcích, v masách. Proto potřeba strany a všech nástrojů propagandy a vzdělání, které fašismus používá, činí myšlení a vůle Duceho myšlením a vůli mas. Proto ten enormní cíl, který fašismus sám ustavuje v pokusu přinést celou masu lidu, počínaje malými dětmi, do náručí strany.“ (9). U Gentila

to jsou to tedy lidé, kteří na rozdíl od Mussoliniho tvrzení dávají vzniknout státu, a pak následně dochází ke kombinaci vůle a myšlení lidí do vůle a myšlení Duceho. Avšak jakmile již existuje stát, tedy fašistický stát, tak platí, že: „Fašismus má svoje vlastní řešení paradoxu svobody a autority. Autorita státu je absolutní. Není kompromisní, nekšeftuje, nepostoupí žádnou část svého pole jiným morálním nebo náboženským principům, které mohou překážet individuálnímu svědomí.“ (10).

Pro Gorgoliniho fašismus dával hlas obecné touze, která žádá, aby se stát stáhl z funkcí, pro které není vytvořen a měl by se věnovat sám uspokojivějšímu výkonu těch funkcí, pro které je zamýšlen. Trvá na nutnosti redukovat byrokracii, která enormně narostla (11). Jak to lze srovnat s tvrzením stejného autora o fašistickém socialismu netuším. Snad by vysvětlení mohlo spočívat v tom, že Gorgolini dával přednost nějakému druhu družstevnictví anebo intervencionismu při určitém zachování trhu. Fašismus dle Gorgoliniho obhajuje dobrou a pravdivou liberální koncepci individuální iniciativy, ale ve stejný čas uznává základní principy axiomů sociální demokracie, které mohou být shrnuty v jediném principu, který nikdy neumírá, který je principem organizace produktivní pracující třídy. A hlavně uznává potřebu společenské hierarchie: odsuzuje všechny podvrtné doktríny, které popírají nebo zeslabují stát. Bojuje proti jakobínským koncepcím tzv. suverenity lidu a konečně odporuje se vší svou silou hnutí tzv. státního socialismu, který dosáhl svého největšího rozsahu během (1. světové) války, a který se ukázal být sám tak zhoubným (12). Stát je však i pro Gorgoliniho velmi důležitou bytostí a nemá být pouhým administrátorem společných záležitostí, ani bystrým policistou, ale má být etickou bytostí a učitelem civilizace do té míry do jaké interpretuje, brání a podporuje spravedlnost, která je základem morálky (13).

Dodejme zde na závěr této kapitoly ještě to, že papež Pius XI. v reakci na zakázání všech mládežnických organizací Mussolinim dne 29. května 1931 označil ve své encyklice "Nemáme zapotřebí" ideologii fašismu za pohanské zbožštění státu (14). Můžeme shrnout tuto kapitolu tím, že stát je ve fašistické filosofii v podstatě alfou a omegou skoro celého života společnosti.

4. Hospodářská politika - teorie

Hospodářským otázkám se věnuje Benito Mussolini zejména ve své stati "Politická a sociální doktrína". Jeho stať „Doktrína fašismu“ se tímto tématem příliš nezabývá. V "Politické a sociální doktríně" je Mussolini poměrně dost jasný. Dle něj: „**Fašistický stát klade nároky na panování na ekonomickém poli ne méně než na jiných polích; nechává své aktivity pocítit skrze celou délku a šířku země prostřednictvím svých korporativistických, sociálních a vzdělávacích institucí a celé politické, ekonomické a duševní moci národa, organizovaného v příslušných sdruženích, pohybujících se v rámci státu.**“ (1). K Velké hospodářské krizi (depresi) z let 1929 až 1933 přímo uvádí, že takzvané krise mohou být vyřešeny pouze státní akcí a v rámci státu. A ptá se co by velcí liberálové minulosti J. Simons, MacCullochs, Bentham a Humbolt řekli nyní k nepřetržitým, nevyhnutelným a naléhavě požadovaným intervencím vlády do podnikání? (2)

Ideálem Mussoliniho se postupně stává silně intervencionistický stát. V řeči ke státní radě ze dne 22. prosince 1928 uvedl, že fašismus obnovil státu jeho suverénní funkce tím, že si nárokoval absolutní etický smysl proti egoismu tříd a skupin (3). A již v roce 1926 prohlašoval, že korporativismus je takovým pohledem, který je možný v rámci sféry státu, protože stát sám přesahuje odporující si zájmy skupin a

jednotlivců, se zřetelem na jejich koordinaci ze účelem dosažení vyšších cílů. Ke čtvrtému výročí pochodu na Řím, které připadá na stejný den jako vznik Československa uvedl, že založili jsme korporativistický a fašistický stát národní společnosti, stát, který shromažďuje, řídí, harmonizuje a mírní zájmy všech sociálních tříd, které jsou tak chráněny ve stejném rozsahu (4).

Alfredo Rocco ve své eseji "Politická doktrína fašismu" píše, že: "Fašismus se nedívá na ekonomickou svobodu jako na absolutní dogma. Neodkazuje se při ekonomických problémech na potřeby jednotlivců, zájmy jednotlivců, řešení jednotlivců. Naopak považuje ekonomický rozvoj a zvláště produkci bohatství za významný veřejný zájem, bohatství je pro společnost základním elementem moci a prosperity. Ale fašismus zastává názor, že v běžném běhu událostí ekonomická svoboda slouží společenským účelům nejlépe, že je přínosné svěřit iniciativě jednotlivců úkol ekonomického rozvoje jak u produkce tak u distribuce; že v ekonomickém světě ambice jednotlivce je nejefektivnějším prostředkem pro získání nejlepších společenských výsledků s nejmenším úsilím. Tak také v otázce ekonomické svobody se fašisté fundamentálně odlišují od klasických liberálů, ti druzí vidí ve svobodě princip, fašisté ji akceptují jako metodu." Fašismus vyřešil dle něj věčný problém ekonomické svobody a státní interference tím, že zvážil vícero metod, které mohou být nebo nemohou být použity ve shodě se společenskými potřebami daného okamžiku (5). Iniciativa jednotlivce je tedy v Roccově představě do jisté míry žádoucí, ale v podstatě případ od případu, jak kdy. Z toho též plyne, že ekonomická svoboda může býti kdykoliv fašismem zmenšena nebo opuštěna anebo naopak rozšířena, či zavedena. Připomeňme, že Alfredo Rocco byl tím, kdo v roce 1919 na sjezdu nacionální strany navrhl projekt integrálního syndikalismu, považovaný za přímého předchůdce fašistické národohospodářské doktríny (6).

Pietro Gorgolini, ač spíše patřil k fašistické levici, měl některé názory, za které by se nemusel stydět ani nějaký pravicově orientovaný ekonom. Fašismus dle něj tvrdil, že vlastnictví je realizací opravdového a dobrého individualismu pomocí, kterého se člověk může rozvíjet zcela sám, pokud jde o jeho zájmy a zájmy komunity. Historie, kterou Gorgolini považoval za učitelku života, nám dle něj dává hojné a jasné důkazy toho, že není možné násilně potlačit to, co je základem všeho lidského pokroku a zdrojem civilizace, totiž jednotlivce (7). Kolektivismus je dle Gorgoliniho proti společenský a anti-ekonomický. A i v Rusku tragedie socializace půdy a průmyslu zaujala úžasným rozsahem. V jiných zemích, také pro příklad v Itálii se připouští, že železnice, pošta, kontrola jídla jsou demonstrací pošetilosti této doktríny. Miliony, které každá třída musí platit za podnikání, která nejsou řízena soukromníky, ukazují jaký bude výsledek takové socializace půdy, která je obhajována komunisty. Dále přímo píše, že: "Není správné říci, že starý buržoazní režim prokázal svou neadekvátnost po zkušenosti s válkou. Naopak, byla to nadměrná intervence státu, s jeho mánií vkládání svých rukou do každého odvětví průmyslu a národních služeb a obchodu, která skončila opravdu zničením organizací, které představovaly pokračování a zachovávání práce a mnoha bohatství." (8). Masivní intervence státu do hospodářství za účelem vedení války samozřejmě vedly k masivním problémům italského zemědělství během 1. světové války. Ovšem to neznamena, že by Gorgolini byl stoupencem svobodného trhu a laissez-faire, to by odporovalo nejen výše uvedenému vymezení se Mussoliniho a jiných fašistických filosofů proti doktríně klasického liberalismu a individualismu, ale i dalším Gorgoliniho názorům.

Gorgolini tvrdil, že fašismus, v osobě svých nejlepších představitelů, obhazuje legitimizaci syndikalistické organizace, které dává celou svou mocí přednost, protože jen harmonická spolupráce mezi vzájemně

závislími pracujícími, kteří pracují duševně a těmi, kteří pracují fyzicky může Itálii znovu uvést na cestu společenského pokroku a dosáhnout míru, na který má právo po dlouhých letech turbulencí (9). Gorgolini obhájí tedy syndikalismus a korporativismus. A zřejmě i malé a střední podnikání. To by se dalo dedukovat z toho, že připomíná slova bývalého umírněného socialisty a premiéra Giovanni Giolittiho, který již před třiceti lety uváděl: "Jestliže socialistická propaganda dosáhne většího rozšíření v naší zemi, nebude žádné právo dosti represivní ji uřídit a stát se sám stane ve svém odporu impotentním. Podle mého názoru jediná seriosní a efektivní náprava má být nalezena v podpoře a ochraně malých majetků. Je naší povinností zařídit, že tam kde existují, mají být tyto chráněny a nezničeny." (10). Gorgolini také opakoval slova Mussoliniho ke žhavému fašistickému mládí Itálie a podotýkal ještě jednou, že práce fašismu musí být směřována k nejlepšímu a odvážným ekonomickým a politickým reformám, ale ne na obranu parazitických soukromých zájmů (11).

Gorgolini obhájil silně protekcionismus. Dle něj: "Ve vnitřní politice musí fašismus přidat povinnost státu podnítit postupnou transformaci vlastnictví v průmyslu a financích jakožto dodatek ke stejnému procesu v zemědělství, a tak osvobodit náš průmyslový rozvoj od podřízenosti cizincům. Musí dávat přednost vytvoření nových institucí a nových bank k financování našich akvizic, nových venkovských továren za účasti vlády, musí urychlit založení továren na hnojiva, které obslouží jednu z našich největších potřeb, výrobu nástrojů a zemědělských mechanismů, ve které hluboce závisíme na cizím průmyslu." Dále se dle něj měli budovat silnice a vodní cesty, pomocí moderních metod podle nových potřeb. Fašismus měl žádat po vládě urychlení rozvoje moderní vědy pomocí aplikace elektřiny do zemědělství a drenáže a kultivace půdy a asistovat italskému průmyslu pomocí konstrukce lokálních prostředků dopravy a zlevněním surovin. A měl zvláště obhajovat utváření a nárůst lokálních závodů pro lepší zpracování našeho nejdůležitějšího produktu, kterým je juta. Zařízeno by vše mělo být tak, aby výrobky, které jsou nyní absorbovány zahraničním průmyslem pro zisk cizí práce a kapitálu, byly zcela vytvořeny na naší vlastní půdě (12). Obhajoba protekcionismu však nebránila témuž autorovi o pár desítek stránek dále naopak obhajovat svobodný obchod. Dle něj má fašismus program, který sdílí s nacionalismem, ale hledí na další rozvoj. Nacionalismus je podle něj protekcionismus, zatímco fašismus je pro svobodný obchod. Je pro svobodné mezinárodní trhy a podněcuje zemědělství jako pravý a jediný zdroj bohatství Itálie, která je v základě venkovským národem. Oponuje instituci celních bariér, které podporují parazitická odvětví, které škodí zemi bez železa nebo uhlí nebo surovin. A konečně zatímco nacionalismus sleduje politiku absolutního imperialismu, fašismus je pro obchodní expanzi (13). Fašismus se pohyboval v realitě postupně a pomalu od svobodného obchodu k protekcionismu. V tomto směru Gorgoliniho spis tedy neměl moc pravdu a navíc vykazuje jistou míru nekonzistence, kterou jeho autor projevoval.

5. Hospodářská politika fašismu - realita

Dá se říci, že to, co bylo uvedeno v předchozí kapitole se v zásadě podobá tomu, co existovalo ve skutečnosti. Někdy více někdy méně. **Směřování bylo od poměrně svobodného trhu k tvrdému intervencionismu až skoro k socialismu.** Peter Williams uvádí mezi základními znaky korporativismu (jinak jednoho z nejméně jasně definovaných pojmů politického diskursu i sociální analýzy) i tři následující: (A) stát sehrává dominantní úlohu ve vztahu k zachování sociálního řádu, a proto redukuje

význam trhu jako stabilizačního nástroje. Za účelem dosažení stabilizace usiluje o překonání konfliktních partikulárních zájmů jednotlivých skupin; (B) hospodářský systém je založen na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a námezdní práci a (C) stavovské organizace zaujímají intermediární úlohu mezi státem a jednotlivými aktéry - jejich funkce je jednak reprezentativní a jednak regulativní (1).

Významný ekonom 20. století Ludwig von Mises popsal ve své knize "Intervencionism: An Economic Analysis" korporativismus následovně a zároveň provedl i kritiku korporativismu: "Korporativně organizované odvětví, které se nemusí bát konkurence, by nebylo služebním, ale bylo by pánem spotřebitelů, jestliže by mohlo volně regulovat dle libovůle vnitřní problémy, které se exkluzivně týkají dle předpokladu jen jeho samotného. Většina navrhovatelů korporativního státu nechce eliminovat podnikatele a vlastníky výrobních faktorů. Chtějí ustavit korporaci jako organizátora všech jednotlivců, kteří se podílí na daném výrobním odvětví. Spory mezi podnikateli, vlastníky kapitálu investovaného do odvětví a pracujícími, které se týkají disponování s hrubými zisky a rozdělování příjmů mezi různé skupiny, jsou dle jejich názoru jen interními problémy, které mají být urovnány autonomně v rámci odvětví bez zásahu lidí zvenčí. Jak to má být uděláno, nicméně není nikdy vysvětleno.Korporace okupuje na trhu pozici výlučného výrobce a prodejce zboží, které patří do její oblasti. Nemusí se strachovat před konkurencí výrobců stejného zboží, protože má exkluzivní právo na zamluvení si takovéto výroby. Měli bychom tak společnost monopolů. To nemusí znamenat, že všechny korporace budou v pozici sto vynutit si monopolní cenu; ale mnoho odvětví bude schopno si vynutit monopolní ceny a bude realizovat monopolní zisk v různém množství. Korporativní organizace společnosti tak bude dávat speciální výhodu jistým odvětvím výroby, a tak i těm, co v těchto odvětvích působí. Budou zde odvětví, která omezením výroby tak budou schopna zvýšit pozoruhodně svoje příjmy, že ti, kdo jsou na tomto podnikání účastni, budou mít relativně větší podíl na celkové spotřebě v zemi. Některá z odvětví můžou i být schopna dosáhnout absolutního nárůstu spotřeby u svých členů i přes pokles celkové produkce. To je dostatečné pro pojmenování nedostatků systému korporativismu. Jednotlivé korporace nemají žádný motiv učinit svoji produkci efektivní tak, jak je jen možné. Mají zájem na snížení vyráběného výstupu tak, že mohou realizovat monopolní ceny; to závisí na stavu poptávky v konkrétním odvětví, zda těm, co se účastní v jedné korporaci nebo v jiné korporaci, se bude dařit lépe. Pozice korporací bude silnější, čím naléhavější je poptávka po jejich produktech; naléhavost poptávky umožní některým z nich omezit výrobu, a tak zvýšit svůj celkový zisk. Celý systém by nakonec vedl k neomezovanému despotismu odvětví, které produkují životně důležité statky ve striktním slova smyslu. Stěží se dá uvěřit, že by kdy byl učiněn seriózní pokus o zavedení tohoto systému do skutečného fungování. Všechny návrhy na korporativní systém předpokládají státní intervence, přinejmenším v případě toho, že nemůže být dosaženo dohody mezi korporacemi o otázkách, které se týkají několika z nich. Mezi těmito otázkami jistě musí být zahrnuty ceny. Nemůže být očekáváno, že by mohlo býti dosaženo dohody o cenách mezi korporacemi. Pokud stát musí intervenovat, pokud musí ustavit ceny, potom celý systém ztrácí svůj korporativní charakter a stává se buď socialismem anebo intervencionismem. Ale cenová politika není jediným bodem, který ukazuje, že kooperativní systém nemůže fungovat. Systém činí všechny změny ve výrobním systému nemožnými. Jestliže se poptávka změnila nebo pokud nové výrobní metody mají nahradit starší metody, kapitálové statky a práce musejí být přesunuty z jednoho odvětví do jiného. Zde musí intervenovat autorita, která je nadřazená korporacím a touto autoritou může býti jen stát. Jestliže nicméně stát má rozhodovat jak mnoho kapitálu a jak mnoho pracujících má každá jednotlivá korporace

zaměstnávat, potom je stát svrchovaným a nikoliv korporace." (2). Jak je patrné von Mises nakonec došel k závěru, že korporace jsou v podstatě jen orgány státu.

V následujícím výkladu se nejprve opřeme zejména o knihu Pierra Milzy "Mussolini". Milza píše: "Levičácký program, přijatý v březnu 1919 prvními bojovými svazky, požadoval zrušení průmyslových a finančních akciových společností, mimořádné zdanění kapitálu, vybírání 85 procent z válečných zisků a četné znárodňování." V listopadu 1921 v programu, který navrhla PNF (Fašistická strana) a jež měl být přijat římským sjezdem, potvrdil, že stát, omezený na své základní funkce politického a právního druhu, má prokázat naprostý liberalismus, vzdát se veškerého znárodňování, zrušit demagogická daňová opatření a ctít vlastnictví. Tyto protimluvy se vysvětlují oportunistem, který je charakteristický pro Mussoliniho přístup (3). Nicméně je nutné uvést, že Mussolini a jeho fašisté strávili první roky ve vládě s relativně klasickoliberálními koaličními partnery, což se na Mussoliniho politice nutně muselo nějak projevit. Po pochodu na Řím v parlamentě s 540 poslanci bylo jen 30 fašistů. Mussolini tedy vládl nejprve s klasickými liberály, lidovci (popolary), demokraty a nacionalisty (4).

Ale i tak je nutné konstatovat, že i mezi samotnými fašisty byli ze začátku lidé poměrně protržně orientovaní. První ministr financí Mussoliniho vlády Alberto de Stefani byl profesorem politické ekonomie v Neapoli a věřil v "neviditelnou ruku trhu," a soudil, že řešení italské krise spočívá ve zrušení následků řízeného hospodářství z válečné doby, šlo přitom jinak o pravověrného fašistu. Byla vypracována za předsednictví (klasického) liberálního ekonoma Maffea Pantelaonihho daňová reforma, přijatá roku 1923, která vyústila téměř v naprostý zánik fiskální soustavy z dob války i těsně po válce (daň z válečných zisků, daňová přírážka atd.). Zrušena byla daň z dědictví pro členy rodiny a silně omezena pro ostatní dědice. Od prosince 1923 byla ovšem zavedena progresivní daň z příjmu, ale na druhou stranu spotřební daň na luxusní předměty byly nahrazeny jednotným dvou- až tříprocentním poplatkem vybíraným za zboží. Dále bylo skončeno s cennými papíry na jméno, osvobozeny od daně z příjmu byly dlouhodobé investice, stát se vzdal daně z postavených budov na 25 let a od roku 1924 byly sníženy úroky ze zdanění zisku. Dále došlo ke zrušení komise na kontrolu cen a nájmu a také vládní subvence družstvům a byla ukončena agrární reforma k rozparcelování latifundií, zrušen monopol pojišťoven a došlo ke svěření státních monopolů soukromým firmám, což se týkalo zápalek a provozování telefonní sítě. Později byl de Stefani nahrazen (důvody k jeho odvolání viz níže) Giuseppem Volpim, předsedou Italského sdružení akciových společností, který byl znám svým odporem k veškerým přímým zásahům státu do hospodářského život (to už je poněkud přehnané tvrzení, narozdíl od názoru na de Stefaniho; Volpi se nicméně stal nakonec Mussoliniho odpůrcem) a byl v podnikatelských kruzích oblíben, dával nicméně přednost mírné inflaci před stabilizací měny. Podařilo se mu ovšem snížit vnitřní dluh z 28 miliard lir na 6 miliard (5). Za výše uvedené by se nemusela dnes stydět žádná pravicová reformní vláda. Ne vše však bylo rozhodně činěno ve prospěch tržního hospodářství: ze státních peněz byly zachraňovány velké podniky jako janovské Ansaldo či Banco di Roma, což zřejmě byl Mussoliniho způsob, jak splatit své politické dluhy rodině Perronových a umírněným katolickým kruhům. (6).

Po liberalizaci hospodářství za de Stefaniho došlo k podstatnému zlepšení ekonomické situace: od roku 1921 do roku 1924 (i přes poměrně špatné úrody let 1922 a 1924) se národní důchod na osobu oproti předchozímu pětiletému období prakticky zdvojnásobil; reálné mzdy se zvýšily o deset procent a počet nezaměstnaných se snížil z 541 000 na 122 000. Průmysl mohl úspěšně dokončit svou snahu o konverzi a

rozšířit své trhy. De Stefanimu se podařilo díky omezení vojenských a administrativních výdajů nebo díky zrušení subvencí určených k vyrovnání zrušení 'politické' ceny chleba, snížit vládní výdaje a zavést v roce 1925 poprvé od války vyrovnaný rozpočet. De Stefani se také pokusil také omezit silnou inflaci zvýšením eskontní sazby, vyvolávajícím zdražení úvěrů, a také pomocí státní kontroly nad burzovními operacemi, omezením nákupu cizích deviz atd. Tím ovšem proti sobě popudil průmysl a v roce 1925 byl na nátlak průmyslu pak odvolán (7).

Poněkud překvapivě zní to, že samotný Mussolini byl zpočátku stoupencem pevné měny. I přes Volpiho výhrady Mussolini nechal v roce 1926 přijmout přísná deflační opatření, popuzovala ho slabá lira: došlo ke stažení bankovek v hodnotě 5, 10 a 25 lir z oběhu, k uhrazení záloh, které poskytla státu Italská banka, novému zvýšení eskontních sazeb pro omezení úvěrů atd. (8). Londýnský ekonom Paul Einzig považoval monetární politiku Mussoliniho ze začátku 30. let za zbytečně přísnou, protože kurz liry ke zlatu byl dle něj stabilizován na příliš vysoké úrovni a navrhoval liru oslabit podobně jako oslabil dolar a libra ku zlatu. Považoval monetární politiku fašistického režimu za příliš ortodoxní. Ale domníval se, že fašismus přejde později k uvolněnější měnové politice (9). Což se skutečně stalo.

Jak šel čas postupně došlo k obratu od převážného sledování ekonomického klasického liberalismu (Mussolini se ostatně vlivem vítězství ve volbách zbavil svých liberálních koaličních partnerů) a již v srpnu roku 1926 byla učiněna autoritářská opatření za účelem snížení spotřeby domácností: kontingentování dovozu obilí, povinnost vyrábět jednotný druh chleba (!), jehož procento pšenice bylo stanoveno státem, povinnému používání národních rud pro výrobce železa, omezení počtu stránek deníků (pro šetření papírem) atd. "Mussoliniho snaha o to, aby nad ekonomikou převládla politika, ho přiměla k přivedení své země na cestu autoritářského dirigismu. Svými spojenectvími, rolí, jakou hrály podnikatelské kruhy při jeho nástupu k moci, byl přinucen k liberálním praktikám, nebo alespoň k tomu, že se stal obhájcem kapitalistického systému." (10). Ale to byla jen dočasná záležitost.

Velmi známá je „bitva“ o zrna. Podle Milzy byla nesporným úspěch, což poněkud kontrastuje s nemalými náklady, které tentýž autor uvádí. K této bitvě píše: "Výnosy se zvýšily za pár let o 50 procent a výroba se zvýšila z 50 milionů metrických centů v roce 1924 na téměř 80 milionů centů počátkem třicátých let, což umožnilo Itálii zcela pokrýt své potřeby. Bylo tedy rozhodnuto, že je třeba vyvinout obdobnou snahu pro rozvoj ostatních důležitých potravinářských plodin - kukuřice, žito, cukrové řepy, olejnin, pod záštitou téměř prohibičního cla a přísné kontingence - a také dobytkařství pro produkci masa. ... Volba provedená ve prospěch hlavních potravinářských komodit vedla k obětování výnosných plodin, jako ovoce a zeleniny, které skýtaly italskému hospodářství podstatné devizové příjmy. Rozkvět zemědělského sektoru se na druhé straně mohl uskutečnit jen pod ochranou vysokých celních poplatků a bez ohledu na pravidla konkurence, jelikož dodávané produkty dosahovaly mnohem vyšších cen, než byly ceny na mezinárodním trhu." (11). Jiní autoři uvádí další negativní dopady proslulé bitvy o zrna. Konečným cílem této bitvy bylo dosažení soběstačnosti v základních potravinách, což s ohledem na vysoký podíl moučných výrobků ve spotřebě italské populace znamenalo především soběstačnost v obilninách. Toho se podařilo do roku 1933 skutečně dosáhnout. A cena, kterou za to země zaplatila, byla podobná jako jinde. Byla jí konzervace existujícího stavu zemědělské výroby, protože zaostalá domácí produkce se dočkala masivní ochrany ze strany státu. Zemědělské výnosy sice relativně vzrostly, ale vzrůstaly i v jiných srovnatelných zemích, jako bylo Španělsko nebo jižní Francie, kde na rozdíl od Itálie nešlo o programovou politiku státu,

a proto také nelze jednoznačně zhodnotit skutečný přínos Mussoliniho nemalých investic do intenzifikace výroby (12).

Itálie se pod Mussoliniho vedením ve 2. polovině 20. let vydala cestou autarkie a soběstačnosti a tedy i cestou podstatných státních zásahů do trhu. Milza tvrdí, že jako by se zdá, že politika obrany liry zahájená v letech 1926-1927 vedla fašistickou vládu, aniž konkrétně zvažila všechny její účinky, k vymezení nového hospodářského rámce, soběstačného ve své účelnosti a dirigistického ve svých metodách, který kontrastoval s liberální doktrínou, k níž se nadále hlásila (13). Jinde se píše, že v průmyslové politice byl fašistický režim obezřetnější a nevyhlašoval tak ambiciózní programy jako v případě zemědělství. Stát se zde dlouho přidržel v podstatě liberální politiky. Svě intervenční zásahy omezoval na podporu vývozu a snahu o geografický rozptyl průmyslové výroby, aby se nekoncentrovala jen v několik málo velkoměstských lokalitách. V praxi to znamenalo, že stát rozhodoval o tom, zda a kde vznikne kterýkoliv nový podnik (to lze však stěží považovat za v podstatě liberální politiku!). V červnu 1932 byl vyhlášen zákon o povinných syndikátech (první zákon o syndikátech vyšel již roku 1926), podle něhož začala vznikat povinná konsorcia výrobců jednotlivých odvětví. Bylo to období kartelizace známá i z jiných evropských zemích (Československo nevyjímaje). Od roku 1931 fungovalo Istituto Mobiliare Italiano, od roku 1933 známý jako Istituto per la Ricostruzione industriale (IRI), jehož úkolem bylo v podstatě znárodnění bankovních ztrát. Mussolini tak jako řada jiných vlád dal v dané chvíli přednost masivní sanaci ze státního rozpočtu před vidinou insolvence klíčových bankovních ztrát. "Aktivity IRI vedly k tomu, že rychle vzrůstal podíl státu v hospodářství. Těsně před propuknutím druhé světové války již italský stát kontroloval 80 % loďarství, 77 % železářství, 50 % zbrojní průmyslu a 45 % kapitálu ocelářských podniků." (14). Postupně tedy došlo k poměrně rozsáhlé byť neúplné socializaci některých významných odvětví italského hospodářství. Ale to předbíháme, k tomuto se dostaneme až později. Vraťme se nyní ještě na chvíli do 20. let.

Italský stát v letech 1925 až 1927 také monopolizoval dialog se zaměstnavateli a nabídl jim obchod a ochranu před požadavky zaměstnanců výměnou za naprostou poslušnost vládním příkazům. A to proto, aby natrvalo upevnil svou pozici vládnoucího arbitra vztahů mezi kapitálem a prací, které byly tehdy založeny na základě fašistického korporativismu. Roccův syndikátní zákon přijatý dne 3. dubna 1926, uděloval monopol na vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli uznaným stavovským organizacím - dělnickým či zaměstnavatelským - v poměru jedna na každou profesní skupinu a za podmínky, že je v ní nejméně 10 % představitelů dotyčné skupiny. Podmínky pro toto legální uznání byly dostatečně přísné a omezující na to, aby byly fašistické odbory jedinými, kterým se ho může dostat. Možnosti činnosti oficiálních odborů byly velmi omezené, jelikož zákon zakazoval stávkou i uzavření podniku a přiděloval pracovní konflikty odvolacím soudům, jinak odbory spíše sloužily k pěstování národní víry, dobrého chování a k morální a národní výchově svých členů. Charta práce přijatá v roce 1927 potvrzovala nutnost toho, aby převážil vyšší státní zájem nad zájmy jedinců a skupin, popírala existenci třídních antagonismů, ale dávala záruky soukromým podnikům, za podmínky, že přijmou službu fašistickým záměrům a direktivám vůdce, emanaci kolektivního zájmu (15). Ústředním výborem korporacním bylo ustaveno, že napříště každá mzdová soustava smí být zavedena jen kolektivní smlouvou mezi syndikátními organizacemi zaměstnavatelů a zaměstnanců. Tato smlouva pak musela být za 1. v soulase se článkem XII. Charty práce tj. mzda měla odpovídat normálním potřebám života, výrobním možnostem a hodnotě

práce, za 2. dělník musel mít možnost snadno se přesvědčiti o správnosti údajů určujících výši mzdy a za 3. výše mzdy nesměla býti stanovena libovolně jen jednou stranou, nýbrž vzájemnou dohodou mezi syndikáty zaměstnavatelů a zaměstnanců: Pracovní spory se měly vyřizovat jen před pracovními soudy. Avšak platilo, že dříve než se rozvaděné strany měly obrátit se svým případem na "Magistraturu dle Lavoro", měl být učiněn pokus o smír u ministerstva korporací nebo u smírčí komise příslušné korporace. V důsledku tohoto opatření končilo přes 68 % sporů smírem. Z ostatních značná část sama usnula a jen něco přes 10 % bylo skutečně vzneseno na pracovní soud (16). Již zmíněný ekonom Paul Einzig soudil, že jedením z hlavních důvodů, proč deflace, která předcházela mezinárodnímu pádu cen, nevytvořila prudkou krizi v Itálii bylo to, že díky korporativistickému systému, bylo možné přizpůsobit ceny a náklady produkci. V žádné zemi nebylo tak lehké jako v Itálii získat svolení zaměstnanců ke snížení mezd, které bylo ve shodě s poklesem cen a stavem průmyslu v depresi (17). I když je zbarvení Einzigova textu v mnoha směrech keynesiánské, v tomto případě to neplatí. Autor si uvědomoval, že východiskem s hospodářské krise je ve skutečnosti snížení mezd.

Další informace o důležitém syndikátním zákoně poskytují Jakub Rákosník a Jiří Noha, dle nich syndikátní zákon (ze dne 3. dubna 1926) zakazoval veškeré stávky a vyluky. "Tento předpis vytvářel základní formování syndikátů. Na jedné straně sice počítal s dobrovolnými principem při jejich utváření, na druhé straně přiznání právní subjektivity záviselo výhradně na uvážení státu. A navíc, pokud syndikát zahrnoval více než 10 % zaměstnavatelů nebo zaměstnanců dané skupiny, získával oprávnění zastupovat celou skupinu, jak již bylo podotknuto výše). Vyvrcholením tohoto směřování pak bylo vyhlášení již zmíněné Charty práce dne 21. dubna 1927. Její interpretace přitom není zcela jednoznačná. Buď bývá nahlížena jako vyvrcholení dlouhé tradice katolické sociální doktríny, nebo naopak jako výraz totalitárních ambicí fašistického státu. Řada dobových stoupenců fašismu ji dokonce charakterizovala jako důkaz existence první 'v pravdě dělnické vlády' či jako 'skutečnou diktaturu proletariátu.'." Významný meziválečný český odborník na fašismus Jan Kapras mladší publikoval ve své knize o italském systému z roku 1936, že podle oficiálních údajů členstvo uznaných syndikátů tvoří polovinu všech potencionálních příslušníků (podniků a fyzických osob), zatímco ve skutečnosti to byla sotva jedna třetina. Na tomto faktu nic nezměnil ani zákon o povinných syndikátech z roku 1932 (18). Rákosník a Noha píší, že: "Vlastním nástrojem sociálního smíru však neměly být syndikáty, nýbrž korporace, které se nacházely svou povahou na pomezí samosprávného a státního orgánu – blíže však měly ke druhému z jmenovaných. Tím, že nejprve vzniklo ministerstvo korporací a národní rada korporací a teprve o mnoho let později samotné korporace, jejich úkoly vykonávala národní rada a její sekce. Sám Mussolini v roce 1930 prohlašoval, že národní rada korporací znamená v italském hospodářství to, co ve vojsku generální štáb: myslící mozek, který připravuje a sjednocuje. Byl to především poradní orgán, který měl zároveň i omezenou normotvornou funkci ve věcech týkajících se kolektivních smluv, hospodářských otázek a pracovně právních vztahů... Teprve v roce 1934 byly konečně zřízeny i korporace, jichž bylo celkem 22 a dělily se podrobněji podle profesních principů." (19). V podstatě se dá říci, že Rákosník a Noha dávají za do jisté míry pravdu výše uvedenému poznatku Ludwiga von Mises o tom, že nakonec je to stát, kdo je svrchovaný a nikoliv korporace. Ještě více von Misesovi dává za pravdu Jan Kapras mladší. Dle něj sice korporace také podobně jako syndikáty skládaly z větší části ze zástupců stavů a toliko z menší části ze státních úředníků, ale byly prohlášeny za pouhé státní orgány a postrádaly samotné právnické osobnosti (20)!

Podívejme se nyní na některé paragrafy či jejich části "Nového korporativistického zákona" z ledna roku 1934:

§2: "Presidentství nad korporacemi je svěřeno ministrovi nebo náměstkovi státního sekretáře nebo sekretáři Národní fašistické straně, jmenované dekretem hlavy vlády."

§ 3: Nominace do rady korporace: "Nominace vyžadují souhlas pomocí dekretu hlavy vlády na doporučení ministra korporací."

§ 6: "Pomocí vlastního dekretu, na doporučení ministra korporací a po slyšení ústřední korporativní rady, hlava vlády je zmocněna ustavit korporativní výbory pro provádění kontrol nad ekonomickými aktivitami vztahující se k jistým výrobkům a v těchto výborech jsou zastupováni ekonomické skupiny a ministerstva a také zástupci Národní fašistické strany jsou žádání, aby se v nich účastnili."

§ 8: "Korporace budou určovat pravidla s ohledem na kolektivní regulaci ekonomických vztahů a jednotné řízení produkce. Korporace budou vykonávat tuto zvláštní funkci sledující doporučení kompetentních ministerstev anebo na žádost (v nich) seskupených syndikátů se souhlasem hlavy vlády." (21).

Hlavou státu se v právě uvedeném myslí samozřejmě samotný duce čili Mussolini. Tyto paragrafy jasně ukazují velký vliv státu na fungování korporací. Ludwig von Mises nebo Jan Kapras mladší měli zřejmou pravdu, když tvrdili, že korporace jsou ve fašistické Itálii pouhými státními orgány.

A vraťme se také ještě k Chartě práce ze dne 21. dubna 1927 a podívejme se na některé její paragrafy:

§1: "Italský národ je organismus mající vlastní účel, život a nástroje k jednání, které jsou nadřazené tomu, co je vlastní jednotlivcům nebo skupinám jednotlivců, kteří ho tvoří. Národ je morální, politickou a ekonomickou jednotkou nedílně zakotvenou ve Fašistickém státě."

§5: "Pracovní soud je orgánem skrze který stát jedná v urovnávání pracovních sporů, ať už tyto vznikají ve spojení s dodržováním pravidel nebo dohod již existujících nebo ve spojení s novými podmínkami platnými pro práci."

§6: "...Korporace jsou uznány zákonem jako orgány státu."

§7: "...Protože soukromé vlastnictví je funkcí důležitou pro národ, jeho management je zodpovědný státu za všeobecné politiky produkce..."

§9: "Státní intervence v ekonomické výrobě se dějí jen tehdy, pokud soukromá iniciativa chybí nebo je nedostatečná nebo jsou-li do toho zapojeny zájmy státu. Takové intervence mohou nabýt formu dozoru, podpory nebo přímého řízení."

§23: "Zaměstnavatelé jsou žádání, aby provedli výběr mezi různými pracujícími s právem výběru mezi různými zaregistrovanými, nicméně je dána přednost členům fašistické strany a fašistických syndikátů a přednost při registraci."

§27: "Fašistický stát pracuje na: (a) vylepšení úrazového pojištění; (b) na vylepšení a prodloužení mateřského pojištění; (c) na pojištění proti nemocem a tuberkulóze jako kroku směrem k obecnému pojištění proti nemocem všeobecně; (d) na vylepšení pojištění proti nedobrovolné zaměstnanosti; (e) na přijetí zvláštních forem dotací pro pojištění mladých pracujících." (22).

Z právě uvedených paragrafů plyne převážný primát státu v ekonomice a státní intervencionismus, byť soukromé vlastnictví výrobních faktorů je do jisté míry zachováno.

Podívejme se na způsob jakým se zakročovalo proti výlukám a stávkám: zaměstnavatel, který vyloučil své dělnictvo (výluky většinou zaměstnavatelé kdysi používali proti stávkujícím dělníkům a i dnes jde o věc zakázanou asi ve většině západních zemí, narozdíl od stávek) měl zaplatit pokutu 10 000 až 100 000 lir. Podobně postihla pokuta i dělníky, kteří zahájili stávku. Ti měli zaplatit pokutu 100 až 1000 lir a původcové stávky mohli jít nadto ještě do vězení až na dva roky. Za stávku se považoval již případ, kdy tři nebo více zaměstnanců po předchozím dorozumění přestali pracovat nebo svým chováním způsobili, že pravidelný chod práce byl rušen, a to v úmyslu dosáhnouti zlepšení pracovních podmínek (23).

6. Velká hospodářská krize a nový konsensus

Výraznou a původně neplánovanou utužením intervencionismu znamenala Velká hospodářská krize z let 1929 až 1933. Mussolini se snažil vyrovnat deficit rozpočtu a snížil o 12 % platy úředníků a podobně i u ministrů a státních podtajemníků. Podobně byly sníženy platy v soukromém sektoru. Později Mussolini opouští politiku tvrdé liry a v roce 1936 volí devalvaci liry o razantních 41 % (1). Opožděná devalvace pak přispěla k usnadnění exportu, takže v roce 1937 se nakonec výkon italského průmyslu vrátil na předkrizový stav z roku 1929 (2).

Na začátku krize se Itálie postupně uzavřela vnějšímu světu. A: "Prohibiční clo postihlo při vstupu všechny produkty, jež byly považovány za nejdůležitější pro hospodářství a po bezpečnost země. Byla zavedena přísná kontrola směny peněz, Italům bylo zakázáno nakupovat cenné papíry v cizině a se státy jako Rumunsko, Bulharsko a Německo byly vyjednány přísné clearingové dohody, aby bylo umožněno zachování minima obchodních aktivit bez vydání deviz... vláda se nakonec rozhodla vytvořit instituty financované státem a určené k tomu, aby se buď změnil na banky udělující úvěry (Istituto mobiliare italiano) nebo aby jim peníze nezbytně pokračování jejich činnosti (Istituto per la ricostruzione industriale čili IRI) poskytl stát. Ten byl postupně přiváděn k tomu, aby pro záchranu podniků v potížích skupoval velkou část jejich akcií a stal se tak tím, k čemu nikdy nebyl určen: organizací vykonávající přímo či nepřímo kontrolu nad dotyčnými společnostmi. Pro spravování tohoto ohromného portfolia akcií musel založit celou řadu státních holdingů: Finsider pro ocel, Finmare pro plavební společnosti, Fincantieri pro loděnice atd." IRI byl spojovníkem mezi režimem a (některými) velkými soukromými zájmy. Pro stát to byl nástroj kontroly hospodářského života, ale byl to také kanál, kterým velké průmyslové a finanční skupiny působily na politiku a na vládu. Pomocí něho se ocitaly v situaci vzájemné kontroly a solidárních zájmů fašistický režim, velkopřmysl a vysoké finančnictví. Ve správních radách velkých firem zasedali představitelé vlády (3).

Fašismus se dále a dále radikalizoval a vzdaloval od tržního prostředí. Mussolini a mnoho starých fašistů

soudilo, že důvod, proč se buržoasie většinou přidala v roce 1922 k fašismu, byl taktický zájem zachovat si privilegia a hospodářskou moc, a že její přistoupení k režimu zůstalo umělé, a že buržoazní duch je překážkou k uskutečnění fašistické revoluce. "Nepopírám existenci buržoasních povah," prohlásil v roce 1943 Mussolini. "Ale vylučuji, že by mohly být fašistické. Krédo fašismu je hrdinství, buržoazní krédo je egoismus. Proti tomuto nebezpečí existuje jen jeden lék: princip permanentní revoluce." (4). Zde Mussolini navázal (možná nevědomě) na hlavní příspěvek jistého pana Bronsteina k marxismu. Ten je známější pro jménem Trocký a jeho příspěvek tvrdí, že: dle teorie permanentní revoluce, více či méně majetné vrstvy měly být vytlačeny z vládních pozic, dokud tyto pozice neovládnu proletáři, a to ve všech vedoucích zemích světa (5).

Paul Enzig londýnský ekonom a specialista na monetární problémy se začátkem 30. let 20. století podrobně a nikoliv bez jistých sympatií zabýval důkladně hospodářskou politikou fašismu. Sám do fašistické Itálie jezdil a dvakrát dokonce hovořil přímo s Mussolinim. Roku 1933 napsal, že: "...fašismus je v podstatě ekonomickým systémem - kompromisem mezi čistě individualistickým kapitalismem a kompletní státní kontrolou. V Korporativistickém státě je soukromé vlastnictví respektováno tak jako v jakékoli kapitalistické zemi. Není zde žádné vyvlastňování bez kompenzace. Stát si rezervuje právo, nicméně, omezit a vést použití výrobních faktorů a zasahovat do procesu distribuce podle veřejného zájmu. Nemá za cíl vlastnit výrobní faktory více než v nějaké kapitalistické zemi. Soukromé vlastnictví je pravidlem a státní vlastnictví je výjimkou. Iniciativa jednotlivce není státem potlačována. Ale vláda si osobuje právo doplnit iniciativu jednotlivců, kdykoliv je to považováno za nutné, aby zabránila tomu, aby se rozvinula ke směřování škodlivému veřejnému zájmu; a směřovat ji tak, aby se získal maximální přínos pro společnost jakožto celek." Jinde uvádí k soukromému vlastnictví to, že ačkoliv soukromé vlastnictví je v Itálii respektováno, výkon práva na soukromým vlastnictvím je předmětem omezení, které jsou diktovány zvažováním veřejného zájmu. Ovšem celkově je dle něj fašismus mnohem blíže socialismu než jsou (klasický) liberalismus a demokracie (6). Enzig přímo uvádí, že pokud podle názoru autorit, soukromé vlastnictví není podle národních zájmů, tak se autority rozhodnou intervenovat. Intervence mohou být aktivní nebo pasivní. Třeba v zemědělství se použily všechny dostupné prostředky propagandy. Vláda byla také přímo zodpovědná za nárůst dotační finanční asistence různým odvodňovacím programům. Došlo i na převod pracovníků z přelidněné Pádské nížiny do jiných regionů Itálie, kde mohli vést svoji produkční aktivitu přínosněji, taková vládní intervence byla však spíše výjimečná (7). To dobře značí to, že zde šlo především o intervence do fungování trhu. Státní vlastnictví bylo výjimkou v době kdy Enzig sepsal svůj text, ale později, jak jsme viděli výše zase až takovou výjimkou nebylo.

Ale Enzig zároveň píše, že hlavním předmětem Korporativistického státu je plánování výroby a určování přerozdělování podle měnících se požadavků. K tomu jinde přímo píše, že: "Fašismus má smelejší ambice v ekonomické sféře než je pouhé ukončení třídního zápasu a sporů mezi odvětvími. Jeho cílem je reorganizace výroby a přerozdělování na bázi ekonomického plánování." Od podvědomého "plánování", které je obsaženo v elementárním fungování korporativního systému, je dle něj samozřejmě daleko k záměrnému přijetí vědeckého plánování namísto nevědecké anarchie, která charakterizuje systém laissez-faire. Nicméně bylo by těžké popírat existenci elementů plánování v systému, ve kterém je ekonomická aktivita prováděna s ohledem na odezvu jiných sfér ekonomického života (8). I když autor

zároveň uznává, že výroba je v Itálii daleka toho, aby byla plánovaná a nikdy se nestane plánovanou produkcí v tom smyslu jakým je tento termín aplikován v Sovětském svazu. Dle něj si totiž: "Fašistický stát si nepřeje určovat přesně jak mnoho párů bot jisté barvy, velikosti a kvality by mělo býtí příští rok vyrobeno. Jestliže je nicméně zřejmé, že je zde velká nadprodukce bot, a že je zde malá naděje na odpovídající nárůst poptávky, i pomocí snížení cen, potom autority nebudou váhat k tomu, aby použily svoji sílu a zasáhly ve snaze se vyhnout plýtvání zdroji a energií, které tato nadprodukce vyžaduje." (9). Stát tak de facto koriguje roli podnikatele nebo svým způsobem se stává jakoby částečným podnikatelem. Jakožto dobový pozorovatel Einzig tvrdil, že je možné, že z ekonomického chaosu ve Spojených státech se vynoří systém, který ekonomicky nebude velmi daleko od fašismu. Tvrdá ruka se kterou president Roosevelt jedná s "big byznysem" se zdá být směřovat tímto směrem. Einzig byl také přesvědčen o tom, že trend evoluce fašistického ekonomického systému směřuje k rostoucí míře plánování. Toto zmenšení ekonomické svobody bude dle něj doprovázeno rostoucím obnovením politické svobody. Průmyslový mír může být dosažen a udržen jen v dlouhém období, za cenu obětování svobody ekonomické aktivity, která doposud byla považována za nezbytnou (10). V podstatě k tomu v průběhu času skutečně došlo a fašismus se začal více a více podobat německému socialismu. Průmyslový mír se však tímto nepodařilo valně udržet, naopak nervozita a nespokojenost podnikatelů a kapitalistů v čase postupně narůstala a ekonomický růst nedosahoval valné úrovně (na tehdejší dobu).

Cílem fašismu bylo vedle jistého, nemalého ovlivňování výroby i přerozdělování. Einzig psal, že zatímco ve sféře přerozdělování systém fašistické ekonomiky vyřadil ve velkém rozsahu individualismus, ve sféře výroby individualistická iniciativa hraje ještě roli a bude vždy hrát významnou roli. K přerozdělování pak uváděl, že: "Mezi těmito dvěma extrémy [kapitalismem a komunismem, pozn. autora] je fašismus, jehož systém výroby má přínosy z plánování, ačkoliv ne ve stejném rozsahu jako je tomu za komunismu a má přínosy z iniciativy jednotlivců, ačkoliv pravděpodobně v o něco menší míře, než v zemích s laissez-faire a má systém přerozdělování, který je slabší než za komunismu, ale může se stát nekonečně nadřazen čistému kapitalismu." Díky ohromnému vlivu Korporativistického státu v každé sféře ekonomické aktivity je dle něj možné ve fašistickém státě regulovat mzdy, platy, velkoobchodní a maloobchodní ceny a jiné položky v životních nákladech takovým způsobem, že povede k přerozdělování takovým způsobem, které je jak jen nejvíce možné ve shodě se zájmy lidského rodu (11). Aspoň tedy tak si to myslel Einzig, jestli to přerozdělování bylo co nejvíce ve shodě se zájmy lidského rodu nechám na čtenářích. Důležité je uvést zejména to, že v Einzigových očích bylo fašistické hospodářství silně intervencionistické (dirigistické).

7. Bankovnictví ve fašistickém státě

K bankovnictví ve fašistické Itálii jsem toho mnoho nenašel. Vyjma již výše uvedeného, se zde mohu opřít pouze o knihu již několikrát zmíněného londýnského ekonome Paula Einziga "The Economic Foundations of Fascism". Einzig v této knize popisuje situaci v Itálii počátkem 30. let 20. století. Píše, že množství státních a polostátních institucí a jejich relativní význam v bankovním systému země za fašistického režimu narostl pozoruhodně a vládní pozice v bankovním systému je velmi silná. A uvádí některé příklady bankovních institucí: pro italskou expanzi v koloniích a cizině; pro podporu podnikání veřejných služeb; pro ulehčení bankám a jiným firmám, které drží cenné papíry a nelikvidní aktiva, které by jinak překážely jejich likviditě; vládou přímo nebo nepřímo kontrolované různé úsporné banky. Poštovní spořitelní banka

se stala silnou konkurencí komerčním bankám, jakožto shromažďovatelka vkladů. "Ačkoliv banky nejsou znárodněny, prakticky má vláda moc nad nimi, která stěží může být větší, než kdyby byly znárodněny. To dle něj však neznamená, že se vláda zabývá jednotlivými klienty bank a jednotlivými transakcemi." (1). Někdy ovšem došlo i přímo ke vstupu vlády do banky. Znám je případ ústavu Banca Commerciale Italiana, největší italské banky. Tu vláda musela sanovat a stala se v ní podílníkem skrze vládní instituci Istituto Mobiliare Italiano, a tak majitelem většiny vedoucích průmyslových podniků v zemi. Nemělo však jít dle autora o znárodnění a trvalou věc (2). Nicméně přesně opak se nakonec stal pravdou neboť jak již bylo dříve uvedeno, tak těsně před propuknutím druhé světové války již italský stát kontroloval 80 % loďářství, 77 % železářství, 50 % zbrojní průmyslu a 45 % kapitálu ocelářských podniků.

Dále Einzig uvádí, že: "Italská vláda uplatňuje silný vliv na bankovníctví pomocí korporace, která má silný vliv na politiku, aktivity a postoje všech bank. Je mnohem více než nějakou profesionální asociací s předepsanými pravidly etiky a schvalováním rezolucí, jejichž přijetí je pro banky dobrovolné. Rozhodnutí Korporace bank a spořitelny je v praxi aktem legislativy, které je povinná pro každou banku." Dále praví, že bankovní zdroje neměly nečině ležet, při absenci komerční poptávky po úvěrech, byly banky požádány, aby použily svoje přebytky pro financování rozsáhlých veřejných prací, které podnikla fašistická vláda (vysoušení bažin, elektrifikace, zúrodnování půdy atd.). To však dle autora nebylo neobvyklé i jinde, podobná praxe financování vlastními vládami se dělá i v USA, Británii a Francii. Podle Einziga nicméně nedošlo k tomu, že by byla eliminována zcela konkurence mezi bankami v Itálii. Zdravá konkurence byla i nadále povolena (3). Škoda, že autor blíže nerozebírá to, co se přesně zdravou konkurencí myslí. Nicméně tentýž autor ve stejné knize nakonec napsal, že ve skutečnosti jsou banky ve fašistické Itálii pro všechny záměry a účely prakticky znárodněné (4).

Zahraniční měna mohla dle Einziga býti prodávána jen kvůli skutečnému obchodu nebo splacení zahraničního dluhu a vývoz italských bankovek ve větším množství do zahraničí byl proti regulacím bankovní korporace (5). Tolik tedy krátce k fašistickému bankovníctví počátkem 30. let 20. století. Patrné z Einzigova textu je to, že vliv státu v bankovníctví byl velmi velký a je nutné tu mluvit o rozsáhlých státních intervencích do bankovníctví.

Letouny Macchi M. C. 200 patřily k tomu nejlepšímu co Italové v první polovině války měli. Letoun však nebyl vyroben ve velkých počtech a jeho výroba trvala dlouho a letoun se skládal z velkého množství součástí.

8. Intervencionistická druhá půle 30. let

Dle Pierra Milzy v roce 1938 je italský kapitalismus v mnoha ohledech státním kapitalismem a závěrečná rozhodnutí činí ti, kdo mají ruce na ovládacích pákách státu. "To neznamená, že by byli finančníci a velcí šéfové průmyslu zcela odsunuti na okraj. Velmi silná koncentrace, jež doprovázela záchranu italského hospodářství z veřejných prostředků měla za následek, že výroba byla dána pod kontrolu malého počtu společností, jež měly každá v čele jednu silnou osobnost. Různým průmyslovým odvětvím tak zcela dominovali muži jako Agnelli, Falck, Pirelli, Cini, Volpi, Conti, Donegani a další, kteří zároveň zasedali vedle představitelů státu a strany ve správních radách podniků kontrolovaných IRI, které zajišťovaly před válkou 80 procent v oblasti stavby lodí, 77 procent produkce litiny, 67 procent železných materiálů, 50 procent oceli a výzbroje a 22 procent strojírní výroby. Je jasné, že mají i nějaký vliv na rozhodovací proces, když jde o sektor, v němž jsou činní, ba i v hospodářské a finanční politice prováděné vládou. ... Kapitáni průmyslu a finančnictví se mohli těšit z některých vlivů zbrojní politiky a z některých opatření směřujících k soběstačnosti, která učinil Mussolini. Ale oni o nich nerozhodli. Dá se dokonce říci, že velmi často jim byla vnucena s ohledem na ideologii nebo zahraniční politiku, jež šly proti jejich zájmům. V tomto smyslu mohl například ministr směn a valut... Felice Guarneri v roce 1938 říci naplno Cianovi [hrabě G. Ciano byl ministrem zahraničí, pozn. autora]: 'Politika směn a měny je pod nadvládou zahraniční politiky; plně

podléhá jejímu vývoji a jejím změnám. To je důvod, proč skutečným vůdcem politiky směn a valut jsi ty.' Proti své vůli se tak museli průmyslníci podrobit příkazům soběstačnosti a přijmout jařmo kontroly směn, systém kvót týkající se dovozu a vývozu a také celou řadu nařízení o výrobě a zahraničním obchodu." Sílicí zásahy státu do hospodářského života zahrnovaly: politiku slev a velkých prací zahájenou koncem dvacátých let, která pokračovala až do války (elektrifikace části železniční sítě, urbanistické práce a zdůrazňování římanství, stavba první dálniční sítě v Evropě atd.) a navyšování veřejných výdajů na "keynesiánský" rozpočtový schodek (omezený zvyšováním daní, které se týkaly obzvláště majetku), to vše dle Milzy různou měrou přispělo k hospodářskému oživení (1). Když zde byla zmíněna elektrifikace tak Jan Kapras psal v roce 1936, že již téměř 1/3 celkové délky železnic je elektrisována a přes 75 % průmyslových závodů je zařízeno na pohon elektrickými motory. Ovšem v první řadě se elektrifikací sledovala opět soběstačnost Itálie v oblasti pohonných látek a nezávislost na cizím uhlí, jehož spotřebu musela Itálie se krýti až dosud z 19/20 dovozem. Proto také převážná většina elektrické energie byla nově získávána v hydroelektrárnách a jen asi 1/20 v tepelných elektrárnách (2).

Zásahy do svobody podnikání to však byly značné a není tedy moc divu, že od roku 1937 panovala v podnikatelských kruzích nespokojenost: "Průmysloví velkozaměstnavatelé a společnost finančníků, kteří až doposud loajálně sloužili diktatuře výměnou za sociální smír a různé výhody, začínají vyčítat ducemu a jeho hlavním činitelům, že vedou sebevražednou hospodářskou politiku tím, že odřezávají Itálii od okolního světa, omezují jejich nezávislost ve prospěch státu a odborů, a hlavně používají tak prudkou antiburžoasní a antikapitalistickou rétoriku, jakou měli předváleční revoluční socialisté." (3). V roce 1936 český znalec fašismu Jan Kapras píše, že soukromé vlastnictví bylo a je předmětem četných úvah, ale všeobecně se zdůrazňuje, že soukromé vlastnictví má míti sociální funkci; to znamená, že má sloužiti prospěchu národního celku. Vyslovili se tak Bortolotto, Arena, Carli a jiní. Mocně se však dle Kaprase ozývá i volání po odstranění soukromého vlastnictví a jeho nahrazení novou právní konstrukcí: vlastnictvím korporacním. Směr kolektivistický zastával zejména bývalý socialista Spirito, který na II. kongresu pro studia syndikátní a korporacní, konaném v roce 1932 ve Ferraře, vystoupil s požadavkem, aby korporace byly prohlášeny za vlastnice výrobních prostředků a nositelky celého výrobního procesu. Spiritovy návrhy nebyly všeobecně přijímané (4). Již jsem si uvedli, že korporace byly v podstatě pouhými státními orgány. Což by znamenalo to, že provedení Spiritova návrhu, by vedlo přímo k čistému socialismu. Dále dle Kaprase jedním z předpokladů korporacního národního hospodářství byla sice soukromá iniciativa, ale: "Není to však ona neomezená a neomezitelná volnost podnikání, o níž se snilo anglickým liberalistům. Intervenční činnost státu v otázkách hospodářských je totiž v korporacní nauce připuštěna v plném rozsahu a omezuje svobodu podnikání. Snahou při tom je, aby egoistické požadavky byly natolik potlačeny, pokud toho vyžaduje zájem národa. Soukromá organizace výroby je tedy ponechána, avšak prohlášena za funkci národního zájmu a podnikatel je učiněn zodpovědným státu za směr výroby, jež se má díti v rámci předem sestaveného plánu. V mezích jeho je však ponechána podnikateli úplná volnost, neboť 'stát zasahuje do hospodářské výroby jen tehdy, když schází nebo je nedostatečnou soukromá iniciativa, anebo když jsou v nebezpečí státní zájmy politické... V podstatě není tedy korporacní řízení hospodářství nic jiného, nežli státními intervencemi řízené hospodářství, ale právě připuštění státních intervencí vtisklo celé soustavě úplně nový ráz a způsobila, že některé zákony národohospodářské staly se téměř bezpředmětnými." (5) Dle Kaprase v žádném plánovitém hospodářství ani v korporacní soustavě nemají ceny regulační funkci. Stát tu reguluje výrobu a případně i spotřebu,

takže musí též upravovat svými zásahy i ceny, neboť jednostranné intervence nutně musí mít nepříznivý vliv na vývoj cen. Jinde Kapras píše, že stát stanoví mzdy, kolektivní smlouvy jsou všeobecně závazné a zprostředkování práce je vyhrazeno výlučně veřejným zprostředkovatelnám práce. Zaměstnavatel pak nemůže propustit zaměstnance a zastavit provoz v podniku bez státního schválení. Dále možnost soukromých zisků byla sice kapitalistům zachována, ale i ani tady neomezeně. Stát respektive korporace zasahovaly i do tvoření cen a předepisovaly dalekosáhlá sociální opatření (6).

V roce 1937 vydal Kapras svoji brožuru o Benitu Mussolinim, kde hodnotil tehdejší hospodářský stav pozdního fašismu. To hodnocení stojí za obsáhlejší citaci: **"Ještě důležitější než politický dozor, který konec konců musí ve větší nebo menší míře vykonávat každý stát, je státní činnost na poli hospodářském. Zde se také jeví nejvíce příbuznost fašismu se socialismem, takže, ač se to snad zdá značně absurdní, může být italský fašismus považován za soustavu protikapitalistickou. Je sice pravda, že soukromé vlastnictví a soukromé podnikání bylo zatím ještě v Itálii ponecháno, ale podléhají takovému dozoru veřejnému a takovým omezením, že svoboda podnikání je v dnešní Itálii zachována spíše právně než ve skutečnosti.** Vše podléhá korporacionímu zřízení a jeho ustanovením a korporace, ačkoli svým složením jsou stavovskými organizacemi, jsou legálně prohlášeny za státní orgány a sledují výlučně zájmy celku proti zájmům jednotlivce. Za takových okolností stává se pak výrobce zcela nesvobodným, neboť nemůže svobodně vyrábět, co by chtěl. Nová továrna nemůže vzniknout bez úředního povolení a závod stávající je prostě omezen na svůj určitý druh statků, od něhož se nesmí uchýlit. Továrna tedy nemůže ani rozšířit obor své výroby, ani provoz omezit a dělníky propustit. Továrna však nesmí o své újmě ani doplnit svou výrobu vlastním vyráběním věcí potřebných k výrobě (na př. součástek, obalů a pod.), pokud si je dříve sama nevyráběla." (7). To v podstatě zcela odpovídá tomu, co psal o několik let dříve Paul Einzig, i když tehdy byla situace pro podnikání o něco příznivější. Ten přímo uváděl, že pokud: "...ministerstvo korporací zváží, že je zde velká nadprodukce v nějakém směru, autority odeprou povolení k výstavbě nové továrny v tomto konkrétním oboru. Povolení je, na stejném podkladě, zamítnuto pro rozšíření existujících závodů. Ale takovéto intervence jsou výjimečné, a během normálního vývoje je vytoužený cíl dosažen prostřednictvím vyjednaných dobrovolných dohod v rámci Korporací." (8). Situace se od té doby do roku 1937 o něco zhoršila. Einzig navíc dodává, že vláda bude, nicméně, vždy připravena zasáhnout v případě bezohledné konkurence. Výrobce může snížit svoje prodejní ceny, pod podmínkou toho, že toto snížení je výsledkem nějakého nového vynálezu nebo aplikace efektivnějších metod. Ale pokud se snaží zruinovat svého rivala prodáváním pod náklady, dokud ho nevytlačí z daného oboru, autority nebudou váhat použít preventivní akce (9). Třeba takový banální výprodej se snahou uvolnit si sklady pro naskladnění více zákaznicky poptávané produkce, nebyl tedy zřejmě možný.

Jak se vyvíjela ve fašistické Itálii životní úroveň? Průměrná reálná mzda v době vlády Benita Mussoliniho dle Milzy byla následující: index v roce 1913 100; 1921 127 (?); 1922 123; 1924 113,6; 1928 121; 1934 125, pak následoval postupný pokles následovaný prudkým pádem s válečným hospodářstvím (10). Celkově nebyla hospodářská politika fašistické Itálie nijak zvláště úspěšná. **Itálie s údajem 0,7 % ročního růstu v průměru 30. let 20. století zůstala daleko za mnoha zeměmi, které si uchovaly liberální demokracii a (zejména) tržně kapitalistický systém (např. Velká Británie či skandinávské země). Dokonce i Portugalsko se svým průměrným jednoprocenním růstem v průměru 30. let nechalo Itálii**

dosti pozadu (11). Je ovšem také pravdou, že úroveň industrializace na obyvatele činila v Itálii roku 1928 44 % úrovně industrializace na obyvatele u Velké Británie k roku 1913 a v roce 1938 to bylo již 61 % této úrovně. To byl tedy poměrně značný růst. Větší než třeba v Německu či Velké Británii (39 % versus 12,5 % respektive 29 %; V USA byl mimochodem tento růst záporný!). Ale tento růst byl dán dosti zbrojením (viz níže) a také Itálie pořád zůstávala v industrializaci mezi velmocemi na chvostu. Daleko za Velkou Británií, USA nebo Německem. Trumfla jenom Japonsko a Sovětský svaz (obě tyto země vykazovaly větší dynamiku růstu, i když v případě Sovětského svazu šlo také hodně o důsledek zbrojní výroby; Japonsko naopak zbrojilo o hodně méně než Itálie) (12). Tento růst průmyslu tedy nejde moc přeceňovat. Nicméně, co by za tento hospodářský růst dala dnes již mnoho let stagnující Itálie!

Intervence státu do ekonomiky byly opravdu rozsáhlé a týkaly se třeba i konzumace alkoholu. Mussolini nechal zavřít 25 tisíc výčepů! V roce 1927 byla zavedena daň z celibátu a zavedeny daňové úlevy plodným rodinám, zvýhodňování otců od rodin při služebním postupu a povyšování v úřadě i v podnicích. Zákon z prosince 1928 umožnil prefektům vyhlásit nařízení namířená ke zpomalení vylidňování venkova. Byla omezena, ale ne zcela zakázána, emigrace z Itálie (13). A to nebylo vše, jak ještě uvidíme v kapitole o sociální politice.

9. Zemědělství

Pietro Gorgolini se ve svém knize „The Fascist Movement in Italian Life“ zabýval poměrně dost podrobně zemědělstvím. Dle něj fašismus podporoval postupující vlastnictví půdy ze strany jejich obdávatelů, ačkoliv dočasné stádium družstevnictví je možné k provedení ve všech regionech poloostrova. Fašismus měl dát zemědělcům řádný zájem na jeho práci pomocí účasti na jejích plodech. Půda měla patřit těm, co na ní pracují. Chtěl také plně vzdělat pracující v zemědělství a vypracovat technické, administrativní, ekonomické a finanční instrukce (1).

Vedle toho však tvrdil, že: "Podle fašismu tak, ti majitelé půdy, kteří selžou ve své primární povinnosti, kterou je obdávání jejich vlastního vlastnictví a vytvoření nějaké přímé anebo nepřímé výhody pro zemědělství, ztrácí svoje práva na vlastnictví." Dle něj mělo dojít i k dalekosáhlým změnám v zemědělství. Velkovlastníci půdy nebyli příliš vítáni, ale ani rozptýlené vlastnictví půdy: "Jak je v opozici k velkému vlastnictví půdy, tak fašismus oponuje rozptýlenému vlastnictví půdy; jak řekla Gaetano Porverelli v Národním shromáždění Fasci di Combattimento ve Florencii roku 1920: „Není to jen velké vlastnictví půdy, které škodí, ale také rozptýlené vlastnictví. Ten, kdož musí jít do vzdáleného a rozptýleného místa ztrácí svůj čas. Mělo by zde být právní omezení na dělitelnost půdy a dědění by mělo být reformováno, aby koncentrovalo vlastnictví okolo domu a odstranilo půdu, která je rozptýlena okolo jiných center." Dále dle něj mohla být velká agrární průmyslová podnikání převzata družstevními organizacemi. Ovšem bez zemědělských nebo národních ztrát jen v takovém případě, kdy taková organizace má dostatečné technické a administrativní schopnosti a není podřadná vůči ředitelům, které má nahradit (2). Z těchto tvrzení se zdá se, že fašisté si byli vědomi problému s kolektivizací zemědělství v Sovětském svazu. Zopakujme, že dle Gorgoliniho fašismus tvrdí, že vlastnictví je realizací opravdového a dobrého individualismu pomocí, kterého se člověk může rozvíjet sám kompletně, pokud jde o jeho zájmy a zájmy komunity. Historie, která je učitelem života, nám dává hojně a jasné důkazy toho, že není možné násilně potlačit to, co je základem všeho lidského pokroku a zdrojem civilizace, totiž jednotlivce. Kolektivismus je

proti společenský a anti-ekonomický. Toto Gorgonini dokládal neúspěchy programů na socializaci půdy v Sovětském svazu: "I v Rusku tragedie socializace půdy a průmyslu zaujala úžasnými proporcemi. V jiných zemích také pro příklad v Itálii se připouští, že železnice, pošta, kontrola jídla jsou demonstrací pošetilosti této doktríny. Miliony, které každá třída musí platit za podnikání, která nejsou řízena soukromníky, ukazují jaký bude výsledek takové socializace půdy, která je obhajována komunisty." (3). Gorgolini tak v zásadě odmítal zemědělský kolektivismus.

Paul Einzig uváděl, že díky větší zemědělsky kultivované ploše a použití intenzivnějších metod, úroda roku 1932 pokryla domácí potřeby. Podle něj velká část (veřejných) prací (nejen těch v zemědělství) byla financována vydáváním obligací ministerstva financí a půjčováním si na účet zvláštních institucí k tomu vytvořených, které získávaly finance vydáváním vládou garantovaných dluhopisů (4).

Zde přidáme ještě pár dat k zemědělské otázce. Často zmiňovaným počinem bylo vysušení a osídlení Pontinských bažin, což bylo považováno za velký úspěch fašismu. Plocha jejich měřila 200 tisíc akrů (800 km²), tyto bažiny po staletí vzdorovaly všem pokusům o vysušení, ač se o ně pokoušeli již staří Římané. Na takto získaném území byla založena tři města a četné vesnice, takže na nich mělo bydlet údajně na 30 tisících nových kolonistů. Podobně se dělo i jinde po celé Itálii (5).

Bolení hlavy pro americké tanky typu M3 Grant a M4 Sherman samohybné dělo Semovente da 75/18. Ani ono nebylo vyrobeno ve velkých počtech. Vpravo kořistní tank Renault R.35.

10. Socializující Veronský manifest

Bude dobré se zde aspoň krátce zmínit i o posledním období italského fašismu, i když jen krátce, protože jde o téma, které by vydalo na samostatnou práci a navíc k němu nemám již tolik materiálů. Po prvním pádu Mussoliniho v roce 1943 a po založení Italské sociální republiky došlo ke známému sjezdu ve Veroně, kde byl vydán Veronský manifest. Samotný Mussolini hodnotil sjezd Fašistické republikánské strany ve Veroně takto: "Projevily se tam ty nejpodivnější tendence, některé hraničící s komunismem. Někdo žádal prostě a jednoduše zrušení vlastnického práva! Při pohledu na to bychom si mohli klást otázku, proč jsme dvacet let bojovali proti komunistům! Podle těch levičáků bychom dnes mohli dospět ke všeobecnému objímání, i s nimi." Dle Sierra Milzy se Veronský manifest z 14. listopadu 1943 měl stát chartou nového režimu, byl ostatně jakýmsi kompromisem mezi socializujícími tezemi Nicole Bombacchio a korporativistickými tezemi hájenými Allesandrem Pavolinim. Byla v něm ideologická veteš, z níž čerpal první program fasci v roce 1919; směs nacionalismu, populismu, libertářského socialismu (co to je?) a mazzinismu (1). Šlo o poměrně mlhavá slova o základech sociální republiky, jejímž hlavním cílem bylo "zrušení kapitalismu a ve státě a boj proti světovým plutokraciím." Jinak řečeno režim založený na práci a zaručující soukromé vlastnictví jen do té míry, pokud se nebude dotýkat "fysické a morální osobnosti jiných lidí" a uznávající nezbytnost některých znárodňování a vyvlastňování pozemků, zásadu spoluúčasti na vedení podniků, účast pracujících na zisku atd. Dle Milzy je také jasné, že na podzim 1943 nebyl už pro Mussoliniho nepřítelem číslo jedna socialismus, ale kapitalismus, který ho zradil, nebo spíše buržoasie, kterou měl za viníka ztroskotání Itálie. Obrat byl ostatně učiněn, dávno před tímto datem, v době, kdy - na vrcholu své moci a své slávy - nasměroval fašismus na totalitní cestu, která se mu zdála jako jediná schopná zajistit jeho historickou trvalost. Dne 12. února 1944 zasedání vlády Italské sociální republiky schválilo schéma legislativního nařízení o socializaci podniků, které vypracovali podle směrnic hlavy vlády ministr korporativního hospodářství, ministr financí a ministr spravedlnosti. **Jenže po celý rok 1944 bude muset Mussolini, který ještě o pár měsíců dříve komentoval Veronský sjezd tak, že se tam projeví ty nejpodivnější tendence, některé hraničící s komunismem, tvrdě bojovat, aby dosáhl vyhlášení schématu proti odporu lombardských průmyslníků, švýcarských společností, vlastních třetinu kapitálu investovaného do severoitalského průmyslu (zejména v úseku vodních elektráren), a konečně německého ministra průmyslové výroby, obávajícího se, aby znárodnění nevyústila v ochromení sektorů důležitých pro válečnou výrobu (2).**

Ve své stati o Italské sociální republice uvádí její autor Martin Mařák jednotlivé body z Veronského manifestu. Vybírám zde jen některé, které se vztahují k hospodářským otázkám:

10. Soukromé vlastnictví je garantované státem, nesmí však sloužit jako prostředek k vykořisťování práce.
11. Vše, co je v národní ekonomice v zájmu individuálním, se stane zájmem kolektivním a jako takové zájmem státu. Veřejné služby a válečný průmysl musí být řízen Italskou sociální republikou.
12. V každém podniku musí technici a pracující spolupracovat s cílem vytvoření spravedlivého rozdělení zisku a spravedlivého stanovení výplat zejména systémem participací na zisku zahrnujícím i pracující (fašistický princip socializace průmyslu).

13. Soukromá iniciativa v zemědělství narazila na své vlastní meze přesně tam, kde došlo k poruchám. Neobdělávaná, nebo špatně spravovaná půda může být po vyvlastnění přenechána pracujícím v zemědělství, aby se mohli stát přímými zemědělci, nebo agrárním poloodborovým, či polostátním podnikům podle potřeb v zemědělství.

15. Bydlení je ustanoveno coby právo. Bude vytvořen Národní úřad ubytování lidu (Ente Nazionale per la Casa del Popolo), jenž bude mít za úkol dát ubytování každému pracujícímu a to buď konstrukcí novostaveb, nebo koupí bytů, které budou předány do nájmu pracujících a poté, co bude jejich cena nájmem zaplacená, přejdou do vlastnictví pracujícího (3).

Bývalý francouzský komunista George Guilhaud a pozdější příznivce fašistické ideologie a člen Parti Populaire Français byl jmenován francouzským ambasadorem v Italské sociální republice a o hospodářské situaci v Italské sociální republice si zapsal: "13. ledna 1944 Rada ministrů odsouhlasila Mussoliniho návrh Zásadní premisy pro vytvoření nové struktury italské ekonomiky. Text položil základní principy související se znárodněním a socializací velkých podniků. Píše se v něm, mimo jiné: '... Stát převezme přímé řízení nad podniky kontrolujícím odvětví, která jsou podstatná pro ekonomickou a politickou nezávislost země.... Kapitál těchto podniků je zprostředkovatelsky spravován státem za pomoci Institutu řízení a financování. Výše investičního kapitálu v těchto podnicích je přeměněna do podoby akcionářského kreditu ve výše jmenovaném Institutu, kredit je zastoupen emisí titulů tímto Institutem za podmínek, které ustanoví vláda. Řízení podniků, ať již s kapitálem veřejným či soukromým, je socializováno. Zaměstnanci se přímo podílejí na tomto řízení. Podniky s veřejným kapitálem (znárodněné podniky) jsou spravovány Řídící radou zvolenou všemi zaměstnanci podniku, dělníky, techniky a jinými zaměstnanci. Rada se zaměří na všechny otázky spojené s orientací a vývojem produkce v souladu s jednotným národním plánem a rozhodne o nich. Zabývá se účetnictvím a rozděluje zisk. V podnicích se soukromým kapitálem se musí k členům Rady, zvolených valnou hromadou akcionářů, přidat také volení zástupci zaměstnanců podniku, a to v minimálně stejném počtu. V individuálních podnicích nad padesát zaměstnanců bude ustavena minimálně tříčlenná Dělnická rada. Každý podnik má šéfa, jenž je politicky a administrativně zodpovědný státu za chod a produktivitu podniku. Pokud jeho aktivita neodpovídá požadavkům produkce či pravidlům souvisejícím s ochranou práce, může být odvolán a sesazen. V podnicích s veřejným kapitálem je šéfem podniku buď samotný podnikatel, nebo technik jmenovaný Řídící radou.' Uvedená opatření se již začínají zavádět. Starší číslo deníku Corrispondanza repubblicana popisuje, jak v Brescii Federální komisariát rozpustil administrativní radu firmy Societe anonyme du Bois Passoti Freres, aby se tím připravila transformace podniku na kooperaci zaměstnanců, kteří se o něj budou starat. V Ravenně, kde již bylo zemědělcům předáno sedm tisíc hektarů k přímému užití, předala Fašistická republikánská federace další tři tisíce hektarů z pozemků hraběte Bardiho zemědělským dělníkům, kteří na nich doposud pracovali. Další příklady byly uvedeny v tisku. V římském okrese ve městě Cerveteri, politický sekretář fascie místním zemědělcům oznámil, že jim bude předáno ke kultivování v družstvu osmdesát osm hektarů půdy. V Padově šéf provincie se souhlasem Ministerstva národního vzdělání (školy) rozhodl o vyvlastnění továrny Stanga (společnosti na výrobu a konstrukci železničního materiálu a tramvají) ve prospěch čtyř set padesáti zaměstnanců společnosti, kteří se stanou zainteresovanými spoluvlastníky." (4). Nicméně jak bylo uvedeno výše, socializace italského hospodářství byla provedena pro rychlejší spád války a odpor průmyslníků, Švýcarů a i německých spojenců jen z části

(5). Je také patrné, že socialismus Italské sociální republiky v mnohem spoléhala na zaměstnance, což značí, že v něm byly až do konce přítomny určité prvky Sorelova syndikalismu.

11. Duchovní obzor a právo

Fašismus byl i hnutím, které mělo svoji duchovní stránku, která přirozeně dopadala i na hospodářské záležitosti. Dle „Doktríny fašismu“ je fašistická koncepce života duchovního rázu, ve které je člověk viděn ve svém imanentním vztahu k vyššímu právu, obdařenému objektivní vůlí, která překračuje individuálně a povyšuje ho na vědomého člena duchovní společnosti. Ti, kteří si nevšímají ničeho více než jen oportunistického uvažování v duchovní politice fašistického režimu, selhávají v tom si uvědomit to, že fašismus není jen systémem vlády, ale je také a především systémem myšlení (1). Mussolini k tomu v "Politické a sociální doktríně" dodává, že fašistický stát vyhláší svůj etický charakter: je katolický, ale nade vše je fašistický, ve skutečnosti je exkluzivně a zásadně fašistický. Katolicismus dle něj pouze doplňuje fašismus (2). Alfredo Rocco ve zde citované stati považoval dle všeho za předchůdce fašismu Machiavelliho, protože od něj má fašismus nejen svoji doktrínu, ale také akci. Pro kolektivisty je také docela typické volání po v podstatě novém člověku. Najdeme ho i u některých fašistů. Právě třeba u Rocca, ten volá po nové kultuře, ale také i po vytvoření nové duše (3).

S fašismem je jistá potíž, nejde totiž o z větší části uzavřenou doktrínu a teorii, ale jde také částečně nebo možná i hlavně o akci nebo metodu. Proto je obtížné fašistickou doktrínu někdy uchopit a fašismus sám za zhruba těch 25 let prošel velmi výraznými proměnami. Dobře to vystihl Giovanni Gentile, který napsal, že: „Když příležitostně byl oznámen nějaký program, cíl, koncept, aby byl realizován akcí, fašismus neváhal nikdy je opustit, když se tyto v praxi ukázaly být neadekvátní nebo nekonzistentní s principy fašismu.“ Z důvodu svého odporu proti ‚intelektualismu,‘ fašismus dle něj preferuje neplýtvat časem při konstruování abstraktních teorií o sobě samém. Nicméně když řekneme, že to není systém anebo doktrína, nesmíme to uzavřít tím, že jde o slepou praxi nebo čistě instinktivní metodu.“ (4). Fašismus je tedy do jisté míry nějakým systémem a doktrínou, ale je i hodně o praxi a instinktu. Pietro Gorgolini připomínal, že Mussolini kdysi řekl: "Jsme hnutí, my nejsme museum dogmat a principů. Máme živý a plastický program, ve kterém nabízíme na místo současné zkamenělé politiky; a míníme za ni bojovat.“ (5). To umožnilo, aby při uchopení moci fašisté při tažení na Řím volali "Ať žije král!" a Mussolini se také hned přihlásil oficiálně k funkci ochránce koruny (6), ale i to aby o mnoho let později řada fašistů, Mussoliniho nevyjímaje, založila Italskou sociální republiku.

Fašismus z počátku nebyl rozhodně nějak výrazně rasistický. Dle P. Gorgoliniho v roce 1922 platilo, že fašismus nelitostně odsuzoval bezohledné doktríny, které odsuzují lidskou rasu k divošské třídní válce, ve které jedna polovina společnosti nenávidí nebo utlačuje druhou polovinu. Ale dle něj fašismu také odsuzuje jakožto opaky přirozeného charakteru filosofii, která snižuje individuální rozdíly a instituce na tupou sociální uniformitu, ve které inteligence, svoboda, svědomí a individualita budou obětovány (7). Fašismus se také dle Gorgoliniho nalézá v kompletní antitezi k nacionalismu E. Corradiniho, s kterým by ho chtěli někteří ztotožnit. Protože nacionalismus v striktním smyslu zvažuje jen národ, fašismus má ideál pro všechny. Hledá osvobození všech lidí světa ze jha privilegovaných a exkluzivních tříd, stejně jako od demagogie a sektářství. Nicméně to vůbec nebrání Gorgolinimu v tom, aby o pár stránek dříve požadoval omezení počtu Němců v horní Adige ze 180 tisíc na skromnější počty, protože ti nemají žádné právo se

tam nalézat (8).

Zastavme se ještě krátce u práva. Jak již bylo zmíněno, byl autor "Politické doktríny fašismu" Alfredo Rocco mimo jiné i právníkem a jeho názor na právo byl ten, že na místo liberálně-demokratické formule "společnost pro jednotlivce", mají fašisté "jednotlivci pro společnost", nicméně s tímto rozdílem: zatímco (klasické) liberální doktríny (údajně) eliminují společnost, fašismus neponořuje jednotlivce do sociální skupiny. Podřizuje ho, ale neeliminuje ho, jednotlivec jako část své generace vždycky zůstává elementem společnosti jakkoliv přechodným a bezvýznamným může být (9). Společnost tedy měla primát nad jednotlivcem.

V době Italské sociální republiky napsal Mussolini novému ministru spravedlnosti ohledně procesu s fašisty, kteří napomohli svržení Mussoliniho v roce 1943, tuto výtku: "Vidíte v procesu jen juristické aspekty. Jako právník posuzujete věci podle jiných měřítek. Já je musím však zvažovat z hlediska politického. Zájmy státu mají přednost před všemi ostatními úvahami. Nyní je třeba dovést celou záležitost až do konce." (10) **Mussolini tak v podstatě předřadil politiku před jakékoliv právo.**

Italské bojové techniky nebylo nikdy dost. Fašistický průmysl na válku nestačil.

12. Sociální politika

Fašistický režim rozvinul dle P. Milzy mnohem smělejší sociální politiku a zavedl mnohem odvážnější sociální zákonodárství než liberální stát. "Mimo opatření, která se týkala rodiny a měla za cíl zvýšení

porodnosti, byla tak přijata v letech 1928 až 1930 opatření na zvýšení dělnických penzí, změnu výše starobního pojištění a invalidního pojištění a k zabezpečení pracujících před pracovními úrazy. Dalšími výnosy byly založeny pojistky proti tuberkulóze a proti pracovním nemocem, a všechna tato pojištění byla povinná, financovaná z dělnických příspěvků fašistickým odborům, rozděleným podle odvětví a sdruženým v Národním fondu sociálního pojištění." Vedle toho existovala i péče o volný čas pracujících a sociální a zdravotní pomoc Opera nazionale dopolavoro, největší organizace lidové zábavy na planetě (biografie, divadla, orchestry, knihovny, profesní a kulturní spolky a sportovní organizace), a to i když vezmeme v úvahu Sovětský svaz (1). Politika Dopolavoro obdoba německé Kraft durch Freude měla vést k racionálnímu využívání volného času. Vznikaly takto také dotované knihovny a čítárny, organizovaly se rozličné kulturní akce, sportovní podniky, rekreace či exkurze (2). Londýnský ekonom Paul Einzig, který Itálii často navštěvoval a hovořil navíc dvakrát i se samotným ducem uváděl roku 1933, že ve srovnání s jeho dřívějšími návštěvami (před 10 lety) jezdily vlaky včas dokonce i na lokálkách, vozy a stanice byly úzkostlivě čisté. Stejně jako ulice, ty byly čisté dokonce i v Neapoli. Existovalo zde výborné telefonické spojení třeba v Římě a Miláně. Hotely nevybíraly od turistů peníze navíc a turisté nebyli již obtěžováni tucty žebráků, hausírníky a průvodci (3). Dozajista jde také o důležité věci, které část lidí zvažuje.

Ovšem i když v letech 1936 až 1940 si celkově dělníci, zejména pracovníci z velkopřemyslu, své postavení udrželi nebo lehce zlepšili, pro rolnictvo jako celek a obzvláště pro armádu bracciantů byly hospodářské politice přijaté uprostřed třicátých let mussoliniovským režimem velmi ztrátové. Nejspíše tomu tak nebylo ani kvůli přetrvávající nezaměstnanosti a zvyšování životních nákladů, jako spíše kvůli drastickému přidělovému systému nařízenému Ústřední komisí pro soběstačnost, jež přiměla část obyvatelstva odvrátit se od fašismu. Mussolini chtěl mobilizovat společnost v očekávání války, ale domníval se, že je tato ještě vzdálená, ale již měl za nevyhnutelnou. Od roku 1939 dostávala soběstačnost dost šílenou podobu: zákaz pití kávy, zákaz podávání v restauracích více než 50 gramů chleba, zákaz exportu potravinových produktů, zrušení volného prodeje masa, omezení deníků na čtyři stránky každý čtvrtek a pátek, uzavírání kaváren, restaurací i zábavních podniků o půlnoci, omezení dodávek benzínu soukromníkům na třicet litrů měsíčně. Čili Itálie byla v hlubokém míru podrobena imperativům válečného hospodářství. Dojde to tak daleko, že i část středních městských vrstev si stěžuje na následky soběstačnosti: nárůst životních nákladů, nedostatek některých potravin, mizernou kvalitu náhradních produktů a na daňový tlak, zatěžující obzvláště střední kategorie (4).

Počátkem třicátých let vyvolaly potíže spojené s krizí jisté pobouření v průmyslových oblastech, ale nespokojenost se nikdy neprojevila probuzením bojovného antifašismu. Milza se ptá, jak je to možné? Podle něj nejspíše zapůsobila psychologická masáž. Když lidé slyšeli duceho a jeho hlavní velitele hovořit o antikapitalistické a antiburžoasní tématice a prohlašovat, že budoucnost je v lidu, někteří tomu jistě uvěřili. Ale hlavně tento populistický projev nebyl úplně tak bezobsažný. Ve straně a fašistických odborech existovala činnost směřující k prosazování sociálních změn. Nová fašistická "levice", zrozená během let těsně před válkou, brala jistým způsobem doslova antiburžoasní rétoriku rozváděnou Mussolinim, a o to více naléhala tímto směrem, a že shromažďovala většinou představitele nové generace, a těšila se z tohoto důvodu jisté shovívavosti ze strany muže, jenž vystavěl svou vizi budoucnosti na mládeži. Později došlo k tomu, že na vedoucí posty v odborech nastoupil jistý počet mladých činovníků pocházejícího z dělnictva, během let 1937 až 1940 tak bylo započato sbližování mezi

dělnictvem a fašistickými odbory. Jejich působení skutečně umožnilo získat od zaměstnavatelů některá sociální opatření: "uznání a oficiální opětné přijetí delegátů z továren, přijetí nové legislativy ve věci pomoci, zlepšení invalidních a starobních důchodů, rozšíření sociální bezpečnosti na nové kategorie dělníků, zvýšení rodičovských příspěvků a subvencí na svatbu či narození dítěte atd. Výsledkem toho bylo poměrné oteplení vztahů mezi částí městského proletariátu a režimem, jež vysvětluje, že v okamžiku, kdy režim rozhodl v prosinci 1939 o znovu zahájení přihlášek do PNF pro veterány, přijali stranickou legitimaci četní dělníci..." (5). Mimochodem Mussolini disponoval obrovskou sítí informátorů a usilovně se snažil, jak jen mohl, aniž zásadně změnil pravidla hry, přizpůsobovat svou politiku společenské poptávce: například povolením zvyšování mezd (6). Mussolini tak naslouchal lidu.

V korporační hospodářské soustavě platilo, že se stát měl snažit o zaopatření práce všem svým občanům. Práce zde byla povinností, ale i právem. Dle J. Kaprase stát: "Za tím účelem kontroluje nezaměstnanost a soustřeďuje nezaměstnané v úřadech pro zprostředkování práce, organisovaných v rámci syndikátní organisace na paritním principu rovného zastoupení zaměstnavatelů a zaměstnanců. Zaměstnavatelé jsou pak povinni opatřovati si potřebné síly prostřednictvím těchto zprostředkovatelen práce. Volba určité osoby je jim však ponechána, takže nejsou povinni snad vzít do práce určitou osobu, kterou jim úřad pošle. Stát se snaží také opatřiti obyvatelstvu pracovní příležitosti rozsáhlými pracemi veřejnými nebo quasi veřejnými. Na prvním místě dlužno jmenovati 'integrální melioraci', v jejímž rámci měla býti zlepšena úrodnost půd již obdělávaných, získány nové plochy dosud neobdělávané, provedena vnitřní konsolidace atd. Podle prvních plánů měla celková akce obsáhnout na 3 miliony ha půdy a mělo býti na ni vydáno ze státních peněz na 10 miliard lir. Později však bylo to poněkud omezeno, takže podle zákona z 24. prosince 1928 má být během 14 let býti meliorováno 1 a půl milionu ha celkovým nákladem 7,5 miliardy lir. Stát hradí však jen polovinu nákladů, zbytek musí nésti majitelé půdy. Potřebné peněžní prostředky státu i vlastníkům pozemků půjčuje 'Národní ústav pro sociální pojištění'. Pro případ, že by vlastníci nebyli ochotni provést meliorace dobrovolně, vyhradil si stát právo expropriace ve prospěch bývalých vojáků a zemědělských dělníků." (7). Vyvlastnění se tak mohlo dít nejen kvůli hospodářským účelům, ale i kvůli sociálním účelům.

Již mnohokrát zmiňovaný Paul Einzig píše přímo o sociální otázce tento svůj názor, který dle mého vůbec nejlépe odráží to, co se v Itálii za fašismu postupně stalo: "Señor Mussolini začal svoji kariéru jakožto socialista a ve svém srdci zůstal socialistou, ačkoliv opustil stranu po válce. Před svým příchodem k moci bojoval s komunisty a socialisty a po svém vítězství pronásledoval jejich vůdce, ne protože se obrátil proti pracující třídě, ale protože byl přesvědčen, že jeho způsob pomoci pracujícím je lepší, než ten komunistický a socialistický... Ve skutečnosti jak señor Mussolini uspěl při konsolidaci režimu, začal využívat svůj vliv pro zlepšení podmínek pracujících tříd v rámci daných možností. Netrvalo moc dlouho, aby zaměstnavatelé zjistili, že nakonec nebyl docela jejich člověkem a jejich nadšení pro podporu fašismu poněkud ochladlo. Trvalo to mnohem déle pracující třídě zjistit, že ve velkém rozsahu je señor Mussolini jejich člověkem." Dle Einziga šlo v podstatě o obchod: podnikatelé postoupili větší část svého zisku pracujícím, ale průmyslový mír zajištěný Mussolinim jim to vykompenzoval, bezpečnost jejich života a majetků a kompletní absence destruktivních stávek byla dle Einziga nakonec hodna obětí, které museli podstoupit (8). Nicméně tato ochota podnikatelů měla v čase postupně klesající tendenci. I tak, ale třeba senátor Agnelli, člen bohaté italské rodiny, která vlastnila automobilku Fiat prohlásil při otevření nové

továrny Fiatu v Mirafiori dne 15. května 1939, že Mussolini je velkým šlechtným průkopníkem a velkým tvůrcem projektu sociální spravedlnosti pro každého, kdo pracuje (9).

Jak již bylo uvedeno dříve šlo tu i vedle řešení sociální otázky i o zvýšení míry soběstačnosti italského zemědělství. Samozřejmě to vše něco stálo a daně tak rostly v Itálii závratnou měrou. V druhé polovině 30. let 20. století dosahovaly daně asi 30 % celého národního důchodu. Narostl i státní dluh z 15 miliard lir předválečných na 110 miliard v roce 1934 a okupace Etiopie (tehdy se ovšem říkalo Habeš) jej ještě zvýšila (10). Ten růst dluhu bude ještě dramatičtější, když si uvědomíme, že za Giuseppe Volpiho ve dvacátých letech byl dluh jen kolem 6 miliard lir! Fašistická Itálie vydávala také značné částky na zbrojení. V letech 1929 až 1937 překonala většinu ostatních velmocí, co se týkalo podílu těchto výdajů na Hrubém národním příjmu, a to i včetně Německa (s výjimkou roku 1935) a Sovětského svazu (s výjimkou let 1934 až 1935) (11)!

Podle Kaprase z hlediska italského dělnictva, které žilo před 1. světovou válkou v poměrech mnohem horších, vykonal fašismus pro ně velmi mnoho. Kulturně i sociálně. Dělnictvu se zlepšilo jeho hmotné postavení a dostalo se mu nebývalých sociálních opatření. Ovšem ve srovnání s československým sociálním pojištěním vykazovala italská úprava ještě mnoho nedostatků. Národní fašistická sociální pojišťovna zřízená roku 1935 zabezpečovala dělníky pouze proti tuberkulóze, nemoci z povolání, úrazu a stáří. Chybělo všeobecné pojištění nemocenské. Uvedenému pojištění podléhal každý pracující muž a žena od 15 do 65 let věku. Bylo zde i pojištění proti nedobrovolné nezaměstnanosti, z něhož však byla velká část dělnictva v době sepsání citovaného zdroje ještě vyloučena. Podle Kaprase měli být také italští dělníci prý mnohem hůře placeni než českoslovenští dělníci. Průměrná mzda v průmyslu činila asi 350 lir (12).

Jak bylo výše uvedeno Itálie zažila poměrně výrazný hospodářský růst v prvních několika letech vlády fašistů, kteří se tehdy ovšem opírali i o klasické liberály a některé jiné politické skupiny. A za situace kdy na ministerstvu financí seděli poměrně hospodářsky liberálně orientovaní politici jako byl G. Volpi a Al. De Stefani. Hospodářský růst vyvolaný sledováním liberálně orientované hospodářské politiky musel přispět k materiálnímu vzestupu italských dělníků. Fašismus tento růst z počátku umožnil, protože se vypořádal s násilnostmi a neklidem počátku 20. let 20. století.

13. Oswald Mosley a fašismus

Oswald Mosely, prominentní britský fašista, považoval za intelektuální předchůdce fašismu pány Pareta, Nietzscheho, Hobbese, Bolingbrokeho, Stafforda a Carlyla. Ve dle nich ale i socialisty jako byli Proudhon a Sorel. Naopak dle něj hnutí pravice představované Yeatsem, T. S. Eliotem, Ezra Poundem a jinými nemá s fašismem, co do činění. Fašismus je totiž revoluční, ale není reakcionářský (1). Koncept fašismu byl pro Moselyho v podstatě čerstvým myšlením, které bylo přidáno k původním ekonomickým konceptům vytvořeným v rámci Labour Party! Aspoň tedy ve Velké Británii. Mosley byl před svým fašistickým obdobím členem této strany. Fašismus dle něj pak samozřejmě bere něco od Právce a něco od Levice a k tomu přidává nová fakta, aby vyhověl moderní době (2).

I v Moselyho podání má stát primát před jednotlivcem a společností: "My požadujeme od všech našich

lidí vše překračující koncept veřejné služby. Ve svém veřejném životě se člověk musí chovat sám, jako zdravý člen státu, v každé své akci se musí podřídit blahu národa.“ Jednotlivec se musí v každé akci podřídit národu, čili státu, ale přitom bude mít kompletní svobodu žít a rozvíjet se (3). Jedno však dle logiky vylučuje druhé. Mosley však i přesto pokračuje tím, že fašistickým principem je soukromá svoboda a veřejná služba. Dle něj jediný způsob jak mít soukromé svobody, by byl skrze veřejnou organizaci, která přinese nějaký řád do ekonomického chaosu, který dnes existuje ve světě, a že taková veřejná organizace může být zajištěna jen metodou autority a disciplíny, kteréžto jsou fašismu vrozené (4). V tomto případě Mosley zužuje omezení svobody na otázky ekonomické, které však samozřejmě prostupují velkou částí života člověka. Opět jinde při popisu moderního césarismu, který je dle Mosleyho žádoucí, píše, že je jako všechny moderní věci kolektivní. Moderní organizace je příliš rozsáhlá a příliš komplexní, aby spočívala na jakémkoliv samotném jednotlivci, jakkoliv bystrém. Vůle a talent samotného jednotlivce jsou nahrazeny vůlí a schopností disciplinovaných tisíců, které tvoří fašistické hnutí. Každá černá košile je individuální buňkou kolektivního césarismu (5).

Více konkrétnější je Mosley v dalším textu eseje, ze které zde čerpáme. Na ideologii korporativistického státu pro něj byla zajímavá vláda silná dost na to, aby měla záchranný kruh pro výrobce a chránila zájmy spotřebitelů. Podobně jako kdysi chránila centralizovaná autorita tudorovských králů občany před plenícími loupeživými barony, kteří předtím drželi všechen soukromý život a podnikání pod výpalným. V Mosleyho době měl korporativistický systém chránit společnost a podporovat ryzí soukromé podnikání v tváři tvář velkým průmyslovým podnikům a koncentraci finanční moci. **Ve Velké Británii by vláda nebo korporativní systém položili omezení, ve kterých mohou jednotlivci a jejich zájmy působit. Těmito limity by byl blahobyt národa. V rámci těchto limitů jsou všechny aktivity povzbuzovány. Individuální podnikání a vytváření zisku je nejen povoleno, ale je povzbuzováno, dokud podnikání obohacuje, než škodí svoji aktivitou národu jakožto celku (6).**

Podnikání a tvorba zisku jsou v tomto případě povoleny, pokud jde zřejmě o malé a střední podnikání. Je zde však zřetelně patrný strach z koncentrace průmyslového podnikání a finančního sektoru. Paradoxně ohromná koncentrace moci v rukou státu a moci ve státě řízeném bankovním Moslyem zřejmě nevadila. Nabízí se otázka, co když budou tyto instituce ovládnuty průmyslníky, bankéři nebo nějakou jinou zájmovou skupinou? Bohatí se snadněji spolu domluví, protože jich je poměrně málo a mají navíc dostatek prostředků a tedy i času na to, aby se domluvili mezi sebou a ovládli pak státní aparát. Dále se zde nabízí také otázka stran toho v čem se vlastně Mosleyho představy z čistě hospodářského hlediska liší od našeho současného stavu? I přes tyto otázky jsou, ale tyto poválečné Mosleyho názory dost daleko od socializujícího konce fašismu (Italské sociální republiky) z konce druhé světové války.

Dodejme ještě, že Mosley viděl korporativistický stát jako takový, kdy celé tělo je obecně řízeno centrálním řídicím mozkiem vlády bez čehož žádná tělo a systém společnosti nemůže fungovat (7). Protože citovaná Moselyho stať byla napsána v době po druhé světové válce obsahuje i určitou kritickou reflexi, co se korporativistického systému týká. **Dle Mosely byl tento systém příliš byrokratický a nedostatečně dynamický (8). Tím se ovšem paradoxně Mosleyho kritika fašismu neliší od kritiky korporativistického systému z pera tzv. pravicových ekonomů.** Dalo by se říci, že v těchto Mosleyho názorech fašismus opsal de facto jistý kruh, od relativně svobodného trhu k názoru, že svobodný trh zřejmě skutečně je k něčemu dobrý.

Poznámky:

1. Odpor ke klasickému liberalismu, individualismu a voluntarismu

- (1) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 261.
- (2) Mussolini, B. Doktrína fašismu. Haole Church Library 2015, str. 8-9.
- (3) Tamtéž, str. 12.
- (4) Tamtéž, str. 15 a 22.
- (5) Tamtéž, str. 25.
- (6) Tamtéž, str. 23.
- (7) Tamtéž, str. 40-41.
- (8) Tamtéž, str. 43-44.
- (9) Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 76.
- (10) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 266.
- (11) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 51 a 55.
- (12) Tamtéž, str. 56 a 57.
- (13) Tamtéž, str. 60 a 63.
- (14) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 27.
- (15) Tamtéž, str. 78 a 79.
- (16) Tamtéž, str. 84.
- (17) Tamtéž, str. 114.

2. Socialismu jako nepřítel, ale i inspirace fašismu

- (1) Mussolini, B. Doktrína fašismu. Haole Church Library 2015, str. 9-10.
- (2) Tamtéž, str. 13 a 25. Podobně k Mussoliniho inspiraci viz i Kuehnelt-Leddihn, Er. v. Levicové smýšlení: Od de Sada a Marxe k Hitlerovi a Pol Potovi. Praha: Wolters Kluwer, str. 192.
- (3) Placák, P. Gottwaldovo Československo jako fašistický stát. Praha-Litomyšl: Paseka 2015, str. 71-72.
- (4) Kvaček, R. Dva diktátorovy pády. Praha: Pražská vydavatelská společnost 2008, str. 137.
- (5) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 58-59.
- (6) Gentile, G. The Philosophic Basis of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 77 a 78.
- (7) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 18, 21, 22, 32 a 53.
- (8) Tamtéž, str. 29 a 32-33.
- (9) Tamtéž, str. 68 a 70-71.
- (10) Tamtéž, str. 80-81.
- (11) Tamtéž, str. 84-85.
- (12) Tamtéž, str. 118-119 a 130.

- (13) Kuehnelt-Leddihn, Er. v. Levicové smýšlení: Od de Sada a Marxe k Hitlerovi a Pol Potovi. Praha: Wolters Kluwer, str. 194 a 195. A Placák, P. Gottwaldovo Československo jako fašistický stát. Praha-Litomyšl: Paseka 2015, str. 44.
- (14) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 282.
- (15) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 262 a 264-265.
- (16) Tamtéž, str. 259.
- (17) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 98-99.
- (18) Tamtéž, str. 101.
- (19) Paul Gottfried ve své knize „Fascism : the Career of a Concept“ se kloní k tomu považovat fašismus spíše za pravicový, ale spíše v politickém kontextu své doby a místa. Fašisté si osvojili taktiku a revoluční elán svých levicových protivníků, aby je porazili (Gottfried, P. Fascism : the Career of a Concept. Illions: Northern Illinois University Press 2015.). Za tento poznatek autor děkuje T. Macháčkovi. Zdá se mi, že pro 20. léta 20. století lze s takovým názorem souhlasit. Ve 30. letech se ovšem situace začíná měnit, i když opravdu za výrazně prosocialistické lze považovat až poslední dva roky fašistického režimu.

3. Stát až na prvním místě

- (1) Mussolini, B. Doktrína fašismu. Haole Church Library 2015, str. 11.
- (2) Tamtéž, str. 47 a 27.
- (3) Tamtéž, str. 46.
- (4) Tamtéž, str. 41.
- (5) Ciano, F. Můj dědeček Mussolini. Praha: Clarton: 1994, str. 44.
- (6) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 51.
- (7) Placák, P. Gottwaldovo Československo jako fašistický stát. Praha-Litomyšl: Paseka 2015, str. 78.
- (8) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 58.
- (9) Gentile, G. The Philosphic Basis of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 80 a 83.
- (10) Tamtéž, str. 84.
- (11) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 30.
- (12) Tamtéž, str. 127.
- (13) Tamtéž, str. 87.
- (14) Šmíd, M. pozvednout hlas v plamenném protestu: Vztahy italského fašismu a Vatikánu ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století. In. Dějiny a současnost, číslo 8, ročník XLIV. Praha: NLN 2022, str. 20.

4. Hospodářská politika - teorie

- (1) Mussolini, B. Doktrína fašismu. Haole Church Library 2015, str. 29.
- (2) Tamtéž, str. 28.
- (3) Tamtéž, str. 41.

- (4) Tamtéž, str. 45.
- (5) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In: Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 57.
- (6) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 291.
- (7) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 39.
- (8) Tamtéž, str. 40.
- (9) Tamtéž, str. 41.
- (10) Tamtéž, str. 43.
- (11) Tamtéž, str. 57.
- (12) Tamtéž, str. 46-47.
- (13) Tamtéž, str. 119.

5. Hospodářská politika fašismu - realita

- (1) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 282-283.
- (2) Von Mises, L. Intervencionism: An Economic Analysis. Indianapolis: Liberty Fund 2011, str. 62-66.
- (3) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 370.
- (4) Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 73.
- (5) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 371 a 373.
- (6) Tamtéž, str. 372.
- (7) Tamtéž, str. 372.
- (8) Tamtéž, str. 374.
- (9) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 75-78.
- (10) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 374 a 379.
- (11) Tamtéž, str. 376.
- (12) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 294-295.
- (13) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 376.
- (14) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 295.
- (15) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 380-381.
- (16) Kapras, J. ml. Národohospodářská soustava korporační a některé její problémy. Praha: Naše doba 1936, str. 477.
- (17) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 36-37.
- (18) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 292-293.
- (19) Tamtéž, str. 293-294.
- (20) Kapras, J. ml. Národohospodářská soustava korporační a některé její problémy. Praha: Naše doba

1936, str. 473.

(21) Příloha III: Nový korporativistický zákon z ledna 1934. In. Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 113-115 a 118-119.

(22) Příloha I: zákon o Statusu práce. In. Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 113-115 a 11.

(23) Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 79.

6. Velká hospodářská krize a nový konsensus

(1) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 570-571.

(2) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 295.

(3) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 572.

(4) Tamtéž, str. 686.

(5) The Life and Legacy of Leon Trotsky. Charles River Editors, nestránkováno.

(6) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 17, 47 a 18.

(7) Tamtéž, str. 45 a podobně i str. 63.

(8) Tamtéž, str. 22, 33 a 39.

(9) Tamtéž, str. 47-48.

(10) Tamtéž, str. 110-111 a 64.

(11) Tamtéž, str. 44 a 70-71.

7. Bankovníctví ve fašistickém státě

(1) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 81 a 83-84.

(2) Tamtéž, str. 86.

(3) Tamtéž, str. 82, 87 a 89.

(4) Tamtéž, str. 100.

(5) Tamtéž, str. 82-83.

8. Intervencionistická druhá půle 30. let

(1) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 690-691.

(2) Kapras, J. ml. Národohospodářská soustava korporační a některé její problémy. Praha: Naše doba 1936, str. 478-479.

(3) Tamtéž, str. 693.

(4) Tamtéž, str. 473-474.

(5) Tamtéž, str. 474.

(6) Tamtéž, str. 475 a Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 79-80.

(7) Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 78.

(8) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 46.

(9) Tamtéž, str. 48.

(10) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 574. Výše údaje za rok 1921 se však nezdá být moc reálná, nejspíš jde o chybu.

(11) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Audotorium 2012, str. 298.

(13) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 377 a 379.

9. Zemědělství

(1) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 35, 36 a 37.

(2) Tamtéž, str. 36 a 38.

(3) Tamtéž, str. 39 a 40.

(4) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 54 a 55-56.

(5) Kapras, J. ml. Národohospodářská soustava korporační a některé její problémy. Praha: Naše doba 1936, str. 478.

10. Socializující Veronský manifest

(1) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 801-802.

(2) Tamtéž, str. 802-803.

(3) Mařák, M. Italská sociální republika (1) [online, 2020]. Dostupný z (přístup III/2024):

https://neviditelnypes.lidovky.cz/zahranici/historie-italska-socialni-republika-1.A200526_105253_p_zahranici_wag.

(4) Mařák, M. Italská sociální republika (1) [online, 2020]. Dostupný z (přístup III/2024):

https://neviditelnypes.lidovky.cz/zahranici/historie-italska-socialni-republika-2.A200526_215749_p_zahranici_wag.

(5) Viz i anglická wikipedie, heslo "Italian Social Republic".

11. Duchovní obzor a právo

(1) Mussolini, B. Doktrína fašismu. Haole Church Library 2015, str. 7-8.

(2) Tamtéž, str. 42.

(3) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 65 a 67-68.

(4) Gentile, G. The Philosophic Basis of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 80 a 81.

(5) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 32.

(6) Kvaček, R. Dva diktátorovy pády. Praha: Pražská vydavatelská společnost 2008, str. 35.

(7) Gorgolini, P. The Fascist Movement in Italian Life. Ostara Publications, str. 30.

(8) Tamtéž, str. 112 a 96.

(9) Rocco, Al. The Political Doctrine of Fascism. In. Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 55.

(10) Kvaček, R. Dva diktátorovy pády. Praha: Pražská vydavatelská společnost 2008, str. 113. Není však jisté to, zda Mussolini trval na popravě svých bývalých fašistických soudruhů, v podstatě do tohoto procesu až tak moc nezasahoval a jeho osobní moc byla v té době již značně omezena ve prospěch Němců a mladších fašistů.

12. Sociální politika

- (1) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 574-575.
- (2) Rákosník, J. a Noha, J. Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium 2012, str. 296.
- (3) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 29.
- (4) Milza, P. Mussolini. Praha: Volvox Globator 2018, str. 692-693.
- (5) Tamtéž, str. 694-695.
- (6) Tamtéž, str. 696.
- (7) Kapras, J. ml. Národohospodářská soustava korporační a některé její problémy. Praha: Naše doba 1936, str. 477-478.
- (8) Einzig, P. The Economic Foundations of Fascism. American Third Position 2021 (původně 1933), str. 60-61.
- (9) Film Mussoliniho kariéra: Vzestup a pád.
- (10) Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 81.
- (11) Žídek, L. Dějiny světového hospodářství. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2009, str. 96.
- (12) Kapras, J. ml. Benito Mussolini, Praha: nákladem vlastním 1937, str. 80.

13. Oswald Mosley a fašismus

- (1) Mosley, Os. The Ideology of Fascism. In: Mussolini, B. aj. Essays on Fascism. Londýn: Sanctuary Press 2019, str. 5 a 6.
- (2) Tamtéž, str. 7 a 12.
- (3) Tamtéž, str. 9.
- (4) Tamtéž, str. 9.
- (5) Tamtéž, str. 11.
- (6) Tamtéž, str. 21.
- (7) Tamtéž, str. 22.
- (8) Tamtéž, str. 22.